

LIETUVIŲ TERMINOLOGIJOS KŪRIMO APŽVALGA (iki 1940 m.)

St. KEINYS

Visuomeninės ir politinės sąlygos lietuvių terminologijai kurti ilgus amžius buvo nepalankios. Feodalinės Lietuvos valstybės raštinės vartojo senąją rusų kalbą. Vėliau bažnyčia ir feodalai varė lietuvių kalbos ignoravimo ir asimiliavimo politiką. Carinės spaudos metais buvo stengiamasi užgesinti ir taip vos rusečius lietuvių kultūros židinius. Tokiomis aplinkybėmis tikėtis organizuoto terminologijos kūrimo neegalima. Galima kalbėti tik apie pavienių kultūros darbininkų įnašą. Lietuvių raštija ir su ja susijęs terminologijos kūrimas tais laikais atsigaudavo tik tam tikrais palankesniais periodais (XVI a. antroji pusė, XVIII a. pirmoji pusė ir XIX a.). Tai pagyvėjimo laikotarpiai. Tačiau po jų paprastai sekėdavo ilgesni tamsybės laikai. Štai XVI a. viduryje ir antroje pusėje buvo išleistos pirmosios lietuviškos knygos Rytprūsiuose ir Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje. Jų autoriai daug rūpinosi ir lietuvių kalbos reikalais (plg. M. Mažvydo, M. Daukšos ir kiek vėliau pasirodžiusius K. Sirvydo darbus). Tačiau po jų porą amžių Lietuvoje knygos buvo leidžiamos labai menka, polonizmų prikaišiota kalba. Pagyvėjimą, sukeltą S. Daukanto, L. Ivinskio, J. Pabrėžos ir kitų žymiųjų žemaičių veiklos, sekė spaudos draudimas ir visų kultūros židinių uždarymas po 1863 m. sukilimo. Panašūs pagyvėjimai ir atoslūgiai būdingi ir lietuviškos knygos keliui Rytprūsiuose. Tai suprantamas dalykas. Didikų, dvarininkų ir dvasininkų kultūriniam poreikiams lietuvių kalba nebuvo reikalinga. Ši aplinkybė tik padėjo vokiečių ir caro valdžiai varyti lietuvių nutautinimo politiką. Tad tie minėti pagyvėjimai yra susiję su demokratiškai nusistačiusių, dažniausiai iš darbo žmonių kilusių kultūros veikėjų pastangomis ir veikla.

Naujas lietuvių kalbos pakilimo laikotarpis prasidėjo su darbininkų judėjimo suaktyvėjimu (XIX a. paskutiniai dešimtmečiai), su lietuvių nacijos brendimo periodu. Nuo tada lietuvių literatūrinės kalbos raidoje būtina išskirti dvi ryškias tendencijas. Pirmoji yra suaugusi su stiprėjančiu darbininkų judėjimu, su marksistinės-lenininės minties plitimu. Ši kryptis vėliau (nuo 1918 m.) yra neatskiriama nuo Lietuvos Komunistų partijos ir Lietuvos darbo žmonių išsivadavimo kovos bei jos vadovų, ypač V. Mickevičiaus-Kapsuko ir Z. Aleksos-Angariečio veiklos. Antroji kryptis yra susijusi su lietuvių buržuazijos veikla. Abi šios kryptys iškilo maždaug vienu metu. Jų atstovų pažiūros ir konkreti veikla lietuvių literatūrinės kalbos norminimo darbe yra skirtingos.

Tokios yra aplinkybės, kuriomis buvo kuriama lietuvių terminologija. Būtiną pažymėti, kad lietuvių terminologijos istorija yra beveik iš viso netyrinėta. Straipsnių, kuriuose nagrinėjami atskiri lietuvių terminologijos istorijos dalykai, yra labai nedaug. Tačiau ir juose nėra bent kiek išsamiau išnagrinėti nė vieno lietuvių kalbos šaltinio terminai, nėra plačiau išskelti nė vieno terminologijos kūrėjo nuopelnai, neparodytas jų darbo metodas, neišaiškintos jų klaidos ir terminologinio darbo nenuoseklumai¹. Tad šio darbo autorius nė negali pretenduoti išsamiai išnagrinėti terminologijos istoriją. Čia tik norima bent trumpai apžvelgti lietuvių terminologijos kūrimo teorinius pagrindus ir praktinius polinkius.

Lietuvių terminologijos pradžios reikia ieškoti, matyt, ne pirmosiose spausdintose lietuviškose knygoose, bet dar anksčiau. Pirmųjų lietuviškų knygų tyrinėtojai yra įrodę, kad M. Mažvydo „Katekizmas“ (1547 m.) nebuvo didelė staigmena, kad jau prieš tai yra buvę lietuviškų tekstų (pvz., St. Rapailionis ir A. Kulvietis, mirę, prieš Mažvydai atvykstant į Karaliaučių, jau buvo šį tą vertę į lietuvių kalbą), kuriais naudojosi pats M. Mažvydas². Vienas toks senesnis už pirmąją spausdintą knygą tekstas, kurio tyrinėtojai mano jį esant iš XVI a. pradžios, buvo rastas Vilniaus Valstybinio V. Kapsuko v. universiteto mokslinėje bibliotekoje³.

Tačiau lietuvių terminologija buvo kuriama jau ir tais laikais, kada tikriausiai lietuviškų raštų dar visai nebuvo. Kuriantis Lietuvos Didžiąjai Kunigaikštystei, be abejo, buvo kuriama ir valstybinio gyvenimo, pirmiausia teisės, terminologija. Ir nors Kunigaikštystės raštai buvo rašomi senąja rusų kalba, tačiau ir juose randama nemažai lietuviškų teisės terminų⁴. Reikia manyti, kad dalis tų vadinamųjų lietuviškų žodžių yra tuo metu buvusios lietuvių teisės ir valstybės gyvenimo terminologijos atspindžiai.

Tad iš to, kas pasakyta, matyti, kad pirmųjų lietuviškų knygų rašytojams ledai jau buvo pralaužti. Ir, nė kiek nesumenkinant jų darbo reikšmės bei sunkumų, kuriuos teko patirti, rašant ir taisant spaudai pirmąsias knygas, galima teigti, kad tos sunkybės nebuvo tokios didelės, kaip terminologijos „naujos tikybos, krikščionybės ir šiaip abstrakčioms sąvokoms žymėti“ sudarymas⁵. Neabejotina, kad nemaža dalis terminų ir šiaip abstrakčias sąvokas reiškiančių žodžių bu-

¹ Išimtį sudaro kalbotyros terminologija, kurios istoriją yra aprašęs A. Balašaitis disertacijoje „Lietuvių kalbotyros terminų istorija“ (V., 1961) ir paskelbęs keletą straipsnių.

² K. Korsakas, Pirmoji lietuviška knyga. — Senoji lietuviška knyga, K., 1947, p. 15–17, 23–29; J. Lebedys, Mikalojus Daukša, V., 1963, p. 173–179; Lietuvių literatūros istorija, t. I, V., 1957, p. 102–104.

³ J. Lebedys, J. Palionis, Seniausias lietuviškas rankraštinis tekstas. — Bibliotekininkystės ir bibliografijos klausimai, t. III, V., 1964, p. 109–133. Seniausių lietuviškų tekstų klausimu dar plg. K. Jablonskis, Mažvydo gyvenimas ir aplinka. — Senoji lietuviška knyga, K., 1947, p. 99–108.

⁴ Geros medžiagos yra surinkta K. Jablonskio knygoje „Lietuviški žodžiai senosios Lietuvos raštinių kalboje“, K., 1941. Plg. dar A. A. Вержбовский, Древнебелорусская юридическая лексика литовского происхождения. — Lietuvių kalbotyros klausimai, t. III, V., 1960, p. 269–275.

⁵ Plg. J. Kruopas, Žodyninės slavybės M. Mažvydo raštų kalboje. — Senoji lietuviška knyga, K., 1947, p. 220; J. Kruopas, Leksiniai paralelizmai Daukšos katekizmo (1595) kalboje. — Lietuvių kalbotyros klausimai, t. III, V., 1960, p. 223.

vo jau nuo seniau vartojami, ir pirmųjų knygų autoriai jais pasinaudojo. Tikriausiai ne vienu atveju jiems iškilo žodžio pasirinkimo ir tik trūkstamų terminų susidarymo uždavinys. Galima spėti, kad pirmųjų po krikšto amžių religinė terminologija, ypač šnekamojoje kalboje, buvo turtinga sinonimų dėl senosios ir naujosios tikybos tarpusavio sąveikos. Jau minėtame straipsnyje „Žodyninės slavybės M. Mažvydo raštų kalboje“ J. Kruopas nurodo to meto leksikos turtingumą, sakydamas, kad „nestigo žodžių įvairioms, net abstrakčioms, sąvokoms reikšti“⁶. Tą patį pažymi ir M. Daukšos tyrinėtojas J. Lebedys, nurodydamas, kad jo katekizmo (1595 m.) būdinga ypatybė yra „leksikos turtingumas, pasireiškęs gausia sinonimika, paralelių įvairių tarmių skirtingų žodžių vartojimu, svetimybų šalinimu, naujadarų kūrimu“⁷. Štai, pvz., jau Daukšos katekizme tam tikri religiniai terminai, kurie atitinka lenkų kalbos 1) *zbawiciel*, 2) *pokora*, 3) *grzech*, turi šiuos gausius lietuviškus atitikmenis: 1) *išganytojas, išgelbėtojas, išgelbėjas* ir *gelbėtojas*, 2) *nužeminimas, nusizeminimas* ir *pasizeminimas*, 3) *nuodėmė, nusidėjimas* ir kt.⁸ Nėra pamato visas tokias gausias leksines gretybes laikyti Daukšos naujadarais. Tai tikriausiai yra aiškus to meto terminologijos nenusistovėjimo padarinys. Prisimintina, kad ir šių dienų mokslo terminologijoje sinonimai nėra labai retas dalykas.

Pirmosiose lietuviškose knygose esančių terminų negalima vertinti šių dienų terminologų akimis. Daugelis terminologijos kūrimo principų (termino viena-reikšmiškumas, sinonimijos vengimas ir kt.), be abejo, yra tolesnis visuomeninės minties ir kalbos raidos padarinys. Būtina turėti galvoje ir tą dalyką, kad, apskritai, terminologija tautinėmis Europos kalbomis tuo metu, kai buvo rašomos pirmosios lietuviškos knygos, neseniai tebuvo pradėta kurti⁹. Tad šiuo požiūriu pirmųjų lietuviškų knygų autorių terminų kūrimo darbas yra be galo svarbus tolesnei lietuvių terminologijos raidai ir vertas išsamių monografinių tyrinėjimų.

Jau pirmojoje lietuviškoje knygoje, M. Mažvydo „Katekizme“, randama nemažai teisės terminų, kurie buvo vartojami ir kituose anų laikų raštuose bei Prūsijos valdovų įsakymuose, išleistuose lietuviškai XVI–XIX amžiuose. Tai *apteisinti, graudinti* „perspėti“, *įstatymas, prisakymas* ir kt.¹⁰ M. Mažvydo „Katekizmas“ taip pat yra pirmasis šaltinis ir kalbotyros terminologijos istorijai – jo elementoriuje yra kalbos mokslo terminai *balsinė* „balsė“, *dvibalsinė* „dvibalsė“, *liežuvis* „kalba“, *sąbalsinė* „priebalsė“ ir kt. J. Lebedys nurodo šiuos M. Daukšos „Katekizme“ esančius psichologijos terminus: *regėjimas, girdėjimas, išmintis, valia, pažintis* „pažinimas“ ir kt.¹¹ Dar daugiau įvairios terminologinės leksikos yra Daukšos „Postilėje“. Čia ir feodalinių luomų bei santykių pavadinimai (*ūkininkas,*

⁶ Senoji lietuviška knyga, p. 254.

⁷ J. Lebedys, Mikalojus Daukša, p. 214.

⁸ Pavyzdžiai paimti iš J. Kruopas, Leksiniai paralelizmai Daukšos katekizmo (1595) kalboje. – Lietuvių kalbotyros klausimai, t. III, p. 229, 232, 233.

⁹ Terminologijos tautinėmis kalbomis pradininku yra laikomas L. B. Alberti, kurio knyga „De pictura“ buvo parašyta XV a. IV dešimtmetyje (žr. Л. Ольшки, История научной литературы на новых языках, т. I, М., 1933, стр. 47).

¹⁰ P. Pakarklis, Teisiniai terminai seniausioje lietuviškoje knygoje. – Senoji lietuviška knyga, p. 285–287. Apie teisės terminus Prūsijos valdžios lietuviškuose raštuose (XVI–XIX a.) žr. P. Pakarklis, Lietuviški teisiniai terminai senovės raštuose. – „Tiesa“, 1946.IV.25.

¹¹ Žr. J. Lebedys, Mikalojus Daukša, p. 220.

prekijas, tįjūnas, tėvikištaitis, čyžė ir kt.), ir kultūros bei literatūros terminai (*rašytojas, pasaka, priežodis, iškalba* ir kt.) ir t.t. Terminų reikalui „Postilėje“ vartojama nemažai ir internacionalybių (*agentas, apeliacija, defektas, dekretas, instrumentas, jurisdikcija, komedija, kondicija, matematikas, materija, sentencija, tironas* ir kt.)¹².

Nemažai padirbėjo, kurdamas terminologinę leksiką, ir K. Širvydas. K. Pakalka straipsnyje apie pirmojo lietuvių kalbos žodyno naujadarus nurodo, kad K. Širvydui „teko pačiam kurti daug naujadarų įvairiems gyvosios ir negyvosios gamtos, materialinės ir dvasinės kultūros, visuomeninio gyvenimo ir kitiems dalykams pavadinti“¹³. Tai patvirtina ir K. Širvydo žodyno religinės terminologijos tyrinėtojos N. Borovskos pastebėjimas, kad žodyne esanti ši terminologija yra lietuviškesnė už M. Daukšos vartotąją¹⁴. Tačiau, žinoma, K. Širvydo darbai, ypač žodynas, yra svarbus ne vien religinės, bet ir apskritai lietuvių terminologijos šaltinis. Deja, iki šiol išsamiau panagrinėti yra tik šiame žodyne esą filologijos terminai¹⁵.

Senųjų lietuviškų raštų autorių darbą J. Kruopas yra apibūdinęs taip: „Ieškodami lietuviškų atitikmenų, vieni vertėjai stengėsi kuo daugiausia jų surasti liaudies kalboje arba susikurti naujadarų iš lietuviškų žodžių, tik retais atvejais naudodamiesi skoliniais, o kiti vergiškai skolinosi svetimus žodžius iš verčiamų tekstų ir užteršė raštų kalbą barbarizmais, kurių ypač daug įsigalėjo religinėje raštijoje XVII a. antrojo pusėj ir XVIII a.“¹⁶ Pirmųjų lietuviškų knygų autoriai, kruopščiai rūpindamiesi savo raštų kalba, padėjo gerus pamatus tolesnei literatūrinės kalbos raidai. Jų darbas paliko nemenkus pėdsakus ir lietuvių terminologijoje, kurios pirmąsias vagas ne vienu atveju jiems patiems teko ir išvaryti. Ir nors to meto terminologinis darbas neturėjo nei organizuoto pobūdžio, nei aiškių principų ir buvo iš anksto apspręstas tų šaltinių, kuriuos teko versti į lietuvių kalbą, ne vienas terminas dar ir šiandien mums primena tų knygų autorius: M. Mažvydą, J. Bretkūną, M. Daukšą, K. Širvydą ir kitus. Kaip nurodo J. Žiugžda¹⁷, tokie ir šių dienų literatūrinėje kalboje vartojami pirmųjų knygų terminai yra *atmaina, buitis, gydytojas, išmintis, izdas, paliubos, padėjėjas, veikėjas, vienybė* ir kt.

Pagrindinis reikalingų terminų šaltinis seniesiems lietuvių rašytojams, be abejo, buvo gyvoji liaudies kalba. Matyt, tai rodo ir gausios pirmųjų knygų leksinės gretybės. Juk sunku tikėti, kad patys pirmųjų knygų autoriai būtų naujai daręsi bent po kelis žodžius vienai sąvokai pavadinti.

¹² J. Lebedys, Mikalojus Daukša, p. 314–318.

¹³ K. Pakalka, K. Širvydo „*Dictionarium trium linguarum*“ naujadarai. – Lietuvių kalbotyros klausimai, t. IV, V., 1961, p. 281.

¹⁴ N. Borowska, Wpływy słowiańskie na litewską terminologię kościelną na podstawie *Dictionarium Szyrwid*a. – *Studia z filologii polskiej i słowiańskiej*, t. II, Warszawa, 1957, str. 320–365.

¹⁵ A. Balašaitis, K. Pakalka, Filologijos terminai K. Širvydo žodyne „*Dictionarium trium linguarum*“. – Lietuvos TSR MA Darbai, SA, t. 1(8), V., 1960, p. 211–216.

¹⁶ J. Kruopas, Leksiniai paralelizmai Daukšos katekizmo (1595) kalboje, p. 224.

¹⁷ Ю. Жюгжда, Вопросы литовской терминологии. – Академия наук Латвийской ССР, Институт языка и литературы, „Труды“, т. II, Рига, 1953, стр. 151.

Kita vertus, pirmosios lietuviškos knygos yra vertimai, o vertėjams dažniau pritrūksta atitikmenų, negu originaliems rašytojams. Tad nemažai žodžių teko analogijos būdu darytis ir patiems (juk 82 metus jau buvo leidžiamos lietuviškos knygos, kai pasirodė pirmasis žinomas lietuvių kalbos žodynas). Tai antras terminologijos kūrimo šaltinis. J. Lebedžio nuomone, pvz., M. Daukša nemažai žodžių gali būti pasidaręs su priesagomis *-umas, -imas, -ėjas*, su priešdėliu *ne-* ir kitaip¹⁸.

Trečias terminų šaltinis – svetimos kalbos. Jau pirmųjų knygų skoliniai kalbos kultūros akimis suskyla į du būrius – 1) internacionalybes ir 2) barbarybes arba kitokias svetimybės. Nemažai kalbamos kilmės terminų yra vartojama dabartinėje kalboje bei tarmėse (plg. anksčiau nurodytąsias internacionalybes ir svetimybės *bažnyčia, nedėlia, svietas, pažytikas, ūkis* ir kt., esančias jau pirmosios knygos lietuviškoje pratarmėje).

Aptinkama pirmosiose knygose ir vertinių. Pvz., Daukšos „Katekizme“ randami vertiniai *atpirkimas, apturėjimas, sutvertojas, geradarymas, saitūns* ir kt.¹⁹

Tai šitaip buvo pradėta kurti lietuvių terminologija. Nemaža jos šaltinių dalis yra tikiškinio pobūdžio raštai. Tačiau vėliau beveik tris šimtmečius religinės knygos buvo leidžiamos tarytum tyčia lietuvių kalbai žaloti. Tad tolesnė lietuvių terminologijos raida nebeturi ryšių su religine literatūra.

Naujas žingsnis į priekį yra S. Daukanto, L. Ivinskio, J. Pabrėžos ir kt. XIX a. pirmosios pusės ir vidurio žymiųjų žemaičių veikla. Jie skynė mokslinės lietuviškos literatūros kelius. Tad ir jų įnašas lietuvių terminologijon yra daug didesnis, negu kitų anksčiau dirbusių lietuviškų knygų autorių. S. Daukantas yra populiarios mokslinės lietuviškos literatūros pradininkas²⁰. Jis rašė įvairių sričių veikalus (ir istorijos, ir kalbos, ir žemės ūkio ir kt.), ir, be abejo, jam teko vos ne kiekviename žingsnyje susidurti su terminologijos dalykais. Pvz., tyrinėtojų pastebėta, kad iki Daukanto beveik nebuvo lietuviškų gramatikos terminų²¹. Tą patį galima pasakyti ir apie kitas sritis, kuriose tiek našiai jis darbavosi. S. Daukanto terminologinio darbo šaltinių tarpe, be abejo, svarbiausioji vieta tenka ano meto šnekamajai kalbai²². Gausiai jis kūrėsi naujadarų ir vengė skolinių, nors visiškai jų išvengti ir nepavyko. Daugelis S. Daukanto naujadarų dabar nėra vartojami. Iš vartojamųjų paminėtini šie žodžiai: *daiktavardis, būdvardis, laipsnis, akivaizdus, laikrodis, prekyba, vaistinė, vietovė* ir kt.²³ „S. Daukantas stengėsi raštų kalbą gryninti, turtinti, todėl ir jo leksikografiniuose darbuose matyti pastangos pateikti kuo daugiau lietuviškų žodžių ir dažnai šalia skolinių duoti lietuviškus pakaitus, kuriuos jis stengėsi vartoti savo gausiuose raštuose.

¹⁸ J. Lebedys, Mikalojus Daukša, p. 319–320.

¹⁹ Žr. J. Kruopas, Leksiniai paralelizmai Daukšos katekizmo (1595) kalboje, p. 244.

²⁰ P. Slavėnas, Gamtos mokslų ir technikos istorijos darbai Tarybų Lietuvoje ir jų problematikos klausimai. – Iš mokslų istorijos Lietuvoje, t. I, V., 1960, p. 17.

²¹ A. Balašaitis, Lietuvių kalbotyros terminų istorija, disertacija, V., 1961, p. 14.

²² Plg. „S. Daukantui liaudies kalba buvo pats svarbiausias literatūrinės kalbos leksikos šaltinis“ (J. Kruopas, S. Daukanto leksikografiniai darbai. – Lietuvių kalbotyros klausimai, t. IV, V., 1961, p. 307).

²³ A. Balašaitis, Simonas Daukantas (100 metų mirties sukaktį minint). – „Kalbos kultūra“, sąs. 7, V., 1964, p. 5.

Tuo būdu S. Daukantas padėjo lietuviškai leksikai patekti į raštus ir šalinti nereikalingus svetimžodžius²⁴. Vertinant S. Daukanto kalbos gryninimo darbą, kuris turėjo įtakos ir jo terminologinei veiklai, būtina turėti galvoje, kad tai buvo reakcija į religinės literatūros varytą lietuvių kalbos darymą. Dėl to tat „bendra kalbos gryninimo tendencija buvo progresyvi“²⁵.

Tuo pat metu, kaip ir S. Daukanto liaudžiai skirtos knygelės, pasirodė L. Ivinskio pirmasis „Kalendorius arba Metu skajtlius ukiszkas“ (XIX a. V dešimtmetis). Lietuvių terminologijos istorijai reikšmingiausia yra tų kalendorių ūkiškoji dalis, kurioje buvo dedami straipsneliai žemės ūkio ir medicinos klausimais. Be to, L. Ivinskis yra rašęs ir mokslinių botanikos veikalų, ir knygų su praktiniais patarimais kaimo žmonėms²⁶. Svarbūs terminologijos istorijai yra rankraščiuose likę L. Ivinskio žodynai. Pvz., rankraštyje „Словарь Россійско-Литовскій съ Латинско-Полским“ gandama nemažai terminologinės leksikos, kurioje esama ir naujadarų (*balseila* „abėcėlė“, *kūnraikis* „anatomikas“, *kūnraika* ir *nariojimas* „kūno skrodimas“, *priešmarinė* „vaistas nuo maro“, *rodbalsa* „raidė“, *skaitlininkas* „aritmikas“, *skaitlininkystė* „aritmetika“, *tiestuvus* „liniuotė“, *tolygumas* „analogija“, *trenksmavimas* „kariuomenės iškilmės“, *užturėtinė* „areštinė“, *uždarmė* „tvirtovė“, *vėjomastas* „anemometras“, *žvaizdininkas* „astronomas“, *žvaizdytė* „astronomija“ ir kt.²⁷). J. Kruopo nuomone, tai paties L. Ivinskio sudaryti arba iš kitų šaltinių paimti žodžiai²⁸. Tokio pobūdžio naujadarai šiandien gali būti įdomūs tik kaip literatūrinės kalbos raidos faktas, dalis jų sunkiai suprantami. Tačiau spausdintieji L. Ivinskio kalendoriai, matyti, anuo metu buvo labai populiarūs, nes, kaip nurodo J. Būtėnas²⁹, jų tiražas buvo pasiekęs 8000 egzempliorių. Tad jų reikšmė tiek lietuvių terminologijos raidai, tiek ir apskritai literatūrinei kalbai yra tikrai didelė.

L. Ivinskis nemažai laiko skyrė ir botanikai. Specialistų nuomone, šiam darbui jis buvo neblogai pasiruošęs³⁰. L. Ivinskio darbai „Grybų atlasas“ ir „Prigimtumenė“ yra svarbūs lietuviškos botanikos nomenklatūros šaltiniai. Tyrinėtojai nurodo³¹, kad augalų vardai, surašytieji „Prigimtumenėje“, labai skiriasi nuo paties L. Ivinskio vartotųjų ankstyvesniuose darbuose. Skiriasi jie ir nuo kitų ano meto botanikų terminų (pvz., J. Pabrėžos). Vadinas, L. Ivinskio botanikos terminologijos kūrimo darbas yra įdomus ir savitas lietuvių terminologijos puslapis.

²⁴ J. Kruopas, S. Daukanto leksikografiniai darbai, p. 315.

²⁵ Ten pat.

²⁶ Plačiau žr. J. Dagys, Medžiaga tirti biologijos istorijai Lietuvoje XIX a. – Iš mokslų istorijos Lietuvoje, t. I, V., 1960, p. 47–48.

²⁷ J. Kruopas, L. Ivinskio leksikografiniai darbai. – Lietuvos TSR MA Darbai, SA, t. 1(8), V., 1960, p. 195–196.

²⁸ Ten pat, p. 195.

²⁹ J. Būtėnas, Šimtas metų L. Ivinskio kalendoriams. – „Pergalė“, 1946, Nr. 6, p. 89; J. Būtėnas, Laurynas Ivinskis ir jo kalendoriai. – Lietuvių literatūra, t. I, K., 1954, p. 102.

³⁰ K. Jankevičius, R. Jankevičienė, Kai kurie nauji duomenys apie L. Ivinskio darbus lietuviškos botaninės terminijos srityje. – Botanikos klausimai, t. II, V., 1962, p. 154.

³¹ Ten pat, p. 155–161.

Didelę vagą XIX a. lietuvių mokslinėje literatūroje išvarė Jurgis Pabrėža. K. Regelio žodžiais, tai buvo „vienas didžiausių senesniųjų laikų Lietuvos mokslininkų“³². Ir nors nė vienas jo veikalas anuo metu nebuvo išspausdintas³³, tačiau jo darbai ir šiandien tebėra svarbus mokslinės terminologijos šaltinis. Terminologijos istorijai J. Pabrėža ypač brangus, nes jis, atrodo, pirmasis yra sistemingai kūręs lietuviškus terminus. J. Dagys yra pažymėjęs, kad, kurdamas botanikos nomenklatūrą ir terminologiją, J. Pabrėža studijavo naujausią mokslinę literatūrą iš augalų sistematikos, palaikė ryšius su Vilniaus universitete ir kitur dirbusiais mokslininkais³⁴. Be augalų vardyno, J. Pabrėža yra parašęs morfologinių botanikos terminų žodyną „Sryje Balsenyyny Biiluu Žemayt. Lotinyyniu...“³⁵ Šis didelis (505 p.) rankraštinis žodynas tikriausiai yra pirmasis lietuviškas terminų žodynas. Pačią termino sąvoką J. Pabrėža vadino *bylis*, *-ies*. Jo darbais naudojosi ir dabar naudojasi lietuviškų botanikos terminų ir nomenklatūrinių žodynų autoriai³⁶. Kaip sudarinėjo augalų vardyną, J. Pabrėža pats yra aprašęs viename laiške Vilniaus universiteto profesoriui J. Volfgangui: „Kai dėl augalų žemaitiškų pavadinimų, tai žinoma, kad iki šiol beveik niekas iš žemaičių negalvojo apie sistematinis savo krašto augalų pavadinimus. Atrodo, aš pirmas išdrįsau duoti jiems genčių ir rūšių pavadinimus: kadangi mūsų kraštas turi labai mažai augalų pavadinimų, dėl to iš sutinkamų augalų pavadinimų nė vieno nepraleidau, imdamas kaip genties arba rūšies vardą. Tiems augalams, kurie iki šiol neturėjo jokio pavadinimo, turėjau sukurti naują vardą ar iš augalo išvaizdos, ar iš vietovės, ar iš jo ypatybių ir t. t.“³⁷ Vadinas, daug vardų sukūrė pats J. Pabrėža, remdamasis esančiais kalboje žodžiais, o dalį versdamas iš lotynų kalbos bei panaudodamas lietuvių mitologinius vardus³⁸.

Tuo metu darbavosi ir daugiau linkusių į mokslo darbą žmonių, kurių veikalai duoda tam tikros medžiagos lietuvių terminologijos istorijai. Pvz., tų laikų terminų ir nomenklatūrinių pavadinimų darybai yra įdomus Juozapo Fedoravičiaus rankraštis apie Ilukštos apylinkių augalus³⁹.

Tačiau caro valdžiai uždarius Vilniaus universitetą, nebeliko Lietuvoje kultūrinio centro, apie kurį būtų galėję būriuotis mokslui pasišventę žmonės, o, be to, sunkiau prieinamas pasidarė ir pats mokslas. Kita vertus, netrukus buvo iš viso uždrausta spauda lietuviškomis raidėmis, užgniauztas bet koks viešas lietuvių kalbos vartojimas. Tad prievartos ir smurto būdu buvo sustabdytas pradėtasis mokslų ir švietimo populiarinimo darbas dar keletui dešimtmečių. O pirmųjų

³² K. Regelis, Pagerbkime kun. A. Pabrėža, botaniką mokslininką. — „Gamta“, 1937, Nr. 1, p. 50.

³³ Praėjus 51 metams po autoriaus mirties, dalis jo svarbiausio veikalo „Botanika arba Taislius Auguminis“ buvo išleista Amerikoje (1900 m.).

³⁴ J. Dagys, Medžiaga tirti biologijos istorijai Lietuvoje XIX a., p. 36–37.

³⁵ Ten pat, p. 36.

³⁶ Ten pat.

³⁷ Cituojama iš nurodyto J. Dagio straipsnio, p. 35.

³⁸ J. Dagys, Kaip kun. A. Pabrėža augalų vardyną kūrė. — „Gamta“, 1937, Nr. 4, p. 231–235.

³⁹ J. Dagys, Kun. Juozapas Fedoravičius — Ilukštos ir Zarasų krašto floristas. — „Gamta“, 1938, Nr. 3, p. 176–182.

lietuvių mokslininkų ir mokslo populiarintojų darbai neatliko to vaidmens, kurį jie būtų galėję atlikti, jei tų mokslo vyrų veikla būtų buvusi organizuoto pobūdžio.

XIX a. gale vis labiau plečiasi proletarinio išsivadavimo judėjimas, darbo žmonių masėse plinta marksizmo idėjos. Dar 1883 m. pasirodė vienas pirmųjų lietuviškų socialistinių atsišaukimų „Manifestas artojams“⁴⁰. Atsišaukimuose ir kitoje slaptai leidžiamoje spaudoje buvo užfiksuojama vartojamoji ir toliau kuriama marksizmo-leninizmo visuomeninė-politinė ir mokslinė terminologija.

Proletarinio išsivadavimo judėjime ir revoliucinės darbininkų klasės partijos kūrimo darbe veikliai dalyvavo V. Mickevičius-Kapsukas ir kiti darbininkų vadai. „Istorinis V. Kapsuko nuopelnas, — rašo R. Šarmaitis⁴¹, — yra tas, kad jis vienas pirmųjų mūsų krašte pradėjo skleisti marksizmo-leninizmo idėjas ir tuo padėjo brandinti jėgas, praskynusias Lietuvos darbo žmonėms kelią į šviesesnę ateitį“. Tad jau to laikotarpio lietuvių kalboje randama daug žodžių, reiškiančių su proletarinio judėjimu susijusias sąvokas (*socialistas, proletaras, komunistas, mitingas, revoliucionierius, agitacija, proklamacija, streiklaužys, nedarbas, ekspropriacija, buržujus, buržuazija, išnaudotojas* ir daug kitų⁴²). Svarbus marksizmo-leninizmo visuomeninės-politinės ir mokslinės terminologijos tyrinėjimo šaltinis yra pirmųjų Tarybų valdžios metų ir Lietuvos Komunistų partijos pagrindinė spauda, o taip pat lietuviški komunistiniai leidiniai Tarybų Sąjungoje (1919–1940 m.)⁴³.

Komunistinė spauda buvo skiriama darbininkams ir kaimo varguomenei. Tad suprantamas dalykas yra jos orientavimasis į liaudies masių kalboje vartojamą socialinę leksiką (*batlaižys, biednuomenė, buožė, godišius „godus žmogus“, išgama, išpera, piniguočiai, smaugikų valdžia, varžytinės, veltėdis* ir kt.). Ano meto socialiniams santykiams apibūdinti vartojami terminai *baltagvardietis, baltlietuvis, bedarbis, carbėrnis, darbavietė, darbdavys, darbo našumas, naudojimas „ekspluatacija“, nuosavybė, patvaldys, pelnagrobys, privatinė nuosavybė, sąjungininkas, smulkioji buržuazija, suirutė, viršvalandis* ir daug kitų. Gausi šioje spaudoje ir darbo žmonių išsivadavimo kovą, Komunistų partijos veiklą bei Tarybų Sąjungos gyvenimą atspindinti terminologija (*artelinis ūkis, bolševikas, Darbininkų, kareivių ir valstiečių taryba, demobilizacija, elektrifikavimas, fabkomas, industrializacija, konspiracija, kontrevoliucininkas, kolektyvinis ūkis, kominternas, kom'aunimas, kompirtija, Lenininkų Jaunimo Internacionalas, Liaudies Komisarų Taryba, Liaudies ūkio taryba, manifestacija, marksininkas ir marksistas, marksizmo-leninizmo mokslas, mokslinis komunizmas, nepartinis, oportunizmas, partkonferencija, penkmetinė „penkmečio planas“, pildkomas „vykdomasis komitetas“, pionierius, pirmsėdis „pirmininkas“, planingumas, politinis švietimas, politikalinys,*

⁴⁰ R. Šarmaitis, Kai kurie XIX amž. antrosios pusės lietuvių nacionalinio išsivadavimo judėjimo istorijos klausimai. — Lietuvių literatūra, t. I, K., 1954, p. 119.

⁴¹ R. Šarmaitis, Vincas Kapsukas. — V. Kapsuko „Raštai“, t. I, V., 1960, p. 78.

⁴² Ю. Жюгда, Вопросы литовской терминологии, стр. 152.

⁴³ Pažymėtina, kad lietuviškos marksizmo-leninizmo terminologijos kūrimasis yra iš viso netyrinėtas. Vilniaus Valstybiniame universitete parašytasis M. Petrauskaitės diplominis darbas „LKP(b) pagrindžio spaudos visuomeninė ir politinė ekonominė terminija“ (1950 m.) yra teoriškai silpnas ir dėl per plačios temos bei šaltinių gausumo aiškiai paviršutiniškas.

profjudėjimas, profsąjunga, proletariato diktatūra, proletrašytojas, raikomas, raudonarmietis, savikritika, Tarybų valdžia, traktorizacija, valstybinis socializmas, žemės ūkio kolektyvizacija ir kt.).

Terminologijai, kaip jau minėta, gausiai panaudojama liaudies kalbos socialinė leksika. Daug naujų terminų pasidaroma su priesagomis, galūnėmis, priešdėliais bei žodžių sandūros būdu (plg. *marksininkas, nuosavybė, parajonis, atlieka, penkmetis, savikritika, savivalda, žemdirbys* ir kt.). Labai gausu komunistinėje spaudoje internacionalinių terminų (*agresija, okupacija, delegacija, demokratizacija, ekspluatacija, hitlerizacija, intervencija, nacionalizacija, oportunizmas, planas, plenumas, proletaras, revoliucija, socializmas, komunizmas* ir t. t.), nemažai ir skolinių iš rusų kalbos arba hibridų (plg. *bolševikas, činauninkas, eseras, fabkomas, gubkomas* „gubernijos komitetas“, *ispolkomas, jačeika, javka, kolchozas, komsomolas, lodiris, masovka, narkomprosas, obkomas, oboroncai, ochraninkas, okrugas, pajokas, piatiletka, podriadčikas, putčas, raikomas, sielsovietas, skloka, „?“, sklokininkas, sovchozas, staršina, učredilka, udarnikas, ukazas, vuzas, zavodas* ir kt.), greta kurių neretai vartojami ir lietuviški atitikmenys bei vertiniai (*kolektyvinis ūkis, kolūkis, taryba, pildkomas, penkmetinė* ir kt.).

Dėl rusų kalbos įtakos komunistinėje spaudoje įsigalėjo anksčiau neįprasti lietuvių kalbai sudurtinių žodžių darybos būdai (žodžio pradžia + žodis ir žodžio pradžia + žodžio pradžia)⁴⁴. Tokie dariniai dažniausiai yra atitinkamų rusų kalbos žodžių vertiniai. Plg. *orgskyris* – орготдел, *politkalinyus* – политзаключенный, *prampartija* – промпартия, *profdarbininkas* – профработник (yra ir *profesinininkas*), *profjudėjimas* – профдвижение, *profsąjunga* – профсоюз, *profskyris* – профотдел, *sociališdavikas* – социалпредатель, *socialfašistas* – социалфашист. Dalis žodžių su pirmuoju komponentu *social-* rusų kalbos pavyzdžiu su brūkšneliu ir rašomi (plg. *social-baltagvardietis, social-išsigimėlis, social-patriotas, social-šovinistas* ir kt.). Originalnesnis iš šių darinių yra *komjaunimas*. Mažiau darinių, kurių abu komponentai yra suduriamųjų žodžių pradžios. Tai: *krikdėmas, pildkomas, fabkomas, kominternas* ir kt. Tačiau tokie žodžiai, kaip *fabkomas, kominternas*, gali būti laikomi ir skoliniais, kaip kad neabejojamu skoliniu yra ir pagrindinėje spaudoje vartotasis *raikomas*.

Vertiniai yra ir tokie kalbamoje spaudoje vartojami terminai, kaip *baltagvardietis, gerbūvis, bepartyvis, perdavingumas* „išdavystė, išdavikiškumas“, *perdavikas* „išdavikas“, *pertaika* „paliaubos“, *pildomasai komitetas, raudonarmietis* ir kt.⁴⁵

⁴⁴ Lietuvių kalbininkų buvo pradėta tokius darinius vadinti santrumpomis, o tokius žodžius, kaip *komjaunimas, kolūkis* – skiemenžodinėmis santrumpomis (žr. J. Senkus, Naujadarai lietuvių kalboje. – „Tarybinė mokykla“, 1948, Nr. 7, p. 13–19. Plg. dar P. Jonikas, Santrumpos. – „Gimtoji kalba“, 1940, sąs. 9–10, p. 118–123). Tačiau terminas skiemenžodinė santrumpa yra netinkamas, nes tų žodžių daryboje imamas ne žodžio skiemuo (minėtuose pavyzdžiuose *ko-*), o jo pradžia (*kom-, kol-*). Tokius darinius, atrodo, geriausia kartu su mokykline gramatika vadinti sudurtiniais sutrauktiniais žodžiais (žr. J. Žiugžda, Lietuvių kalbos gramatika, d. I, K., 1963, p. 52).

⁴⁵ LKP pagrindinės spaudos terminų pluoštelis yra jau minėto M. Petrauskaitės darbilio žodynylyje. Svarbus šiam reikalui yra ir Baltarusijos Mokslų akademijos išleistas „Baltarusiškai-lietuviškas ir rusiškai-lietuviškas terminologinis žodynelis“ sąs. I, Minskas, 1934. Iš šių žodynelių ir paimti visi čia surašytieji pavyzdžiai.

Vadinasi, lietuviškai marksizmo-leninizmo visuomeninei-politinei ir mokslinei terminologijai buvo padėti pamatai dar prieš 1940 metus. Kartu su komunistine spauda, su Komunistų partijos propagandininkų žodžiu ta terminologija plito darbo žmonių tarpe⁴⁶.

XIX a. gale suaktyvėjo ir buržuazinis nacionalinio išsivadavimo judėjimas. Šio judėjimo vėliavnešiai, kaip yra pažymėjęs R. Šarmaitis⁴⁷, buvo laikraščiai „Aušra“ (1883–1886), „Varpas“ (1889–1905) ir apie juos susitelkusieji veikėjai. To meto spaudoje šalia kitų klausimų keliami ir kalbos dalykai. Matyt, atsakydami į išgalėjusį raštuose religinių-feodalinių žargoną, šios spaudos bendradarbiai vartoja daug naujadarų, ypač terminologijos reikalams. Šiuo laikotarpiu pasireiškia buržuazinis purizmas. Ne be klasinių sumetimų buvo vejami iš lietuvių kalbos tokie, jau tada įgavę internacionalinį pobūdį žodžiai-terminai, kaip *kapitalizmas* (samdininkystė), *ateizmas* (netikystė) ir kt.⁴⁸ Ir pačioje anų laikų spaudoje pasigirdavo balsų, protestuojančių prieš tokią kalbos tvarkymo politiką. 1892 m. „Varpe“ buvo išspausdintas straipsnis „Valymas ir tersimas mūsų kalbos“, kurio autorius rašė: „Ir mūsų dabartiniai apšviestunai, valydami lietuvišką kalbą, dažnai išmeta tikrai lietuviškus žodžius, o vieton jų priima tai latviškus tai, šuva žino, kokius, ant galo, nukalę naujai savo darbo žodžius, kiša ir spraudžia, kur tik gal“⁴⁹. Kiek vėliau straipsnelyje „Į rašytojus žodelis“ visai nedviprasmiškai rašė net „Tėvynės sargo“ bendradarbis: „Lietuviški rašytojai, steigdamiesi grynai rašyti, įpūlo fanatiškan purizman: visus terminus nori išreikšti grynai lietuviškai, visus be išimtinės tvetimūsius [svetimuosius] žodžius varo laukan, pagaliaus nei tų teip čia mano vadinamųjų tarptautiškų gyvų nebelaiko, jų vieton kala savūsius“⁵⁰. Tada buvo nukalti terminai *žemrašis*, „geografija“, *tėvynainis*, „patriotas“, *padarynė*, „mašina“, *rašliava*, „literatūra“ ir kt.⁵¹

Vėl suskantama rinkti lietuviškus terminus. „Aušra“ ir kt. laikraščiai paskelbė po pluoštelį augalų vardų. Lietuviškais terminais dabar jau rūpinasi dažnas ntelligentas. Povilas Matulionis 1907 m. Vilniuje išleidžia vieną pirmųjų spausdintų lietuviškų terminų žodyną – „Žolynas. Dalys II. Lietuvos augalų žodynas ir augalų taislas“. Šiame žodyne, jo autoriaus žodžiais, sudėta per 3000 lietuviškų botanikos vardų⁵².

Įsikūrus Lietuvos Mokslo Draugijai, į terminologijos darbą įsitraukia ir dalis jos narių. Visuotiniame šios draugijos susirinkime 1913 m. K. Grinius skaitė savo pranešimą „Apie botanikos organografijos lietuviškąją terminologiją“ (išspausdintas „Lietuvių tautoje“ ir atskiru atspaudu Vilniuje 1914 m.). Reikalas turėti lietuvišką botanikos terminologiją buvo suvoktas jau gerokai anksčiau. Tai rodo J. Pabrėžos ir L. Ivinskio darbai. Tačiau K. Griniaus pranešimas įdo-

⁴⁶ Deja, komunistinės spaudos leksika nėra kol kas kaip reikiant iširta, ir tai pasunkina darbų apie lietuvių literatūrinės kalbos raidą tarybiniais metais rašymą.

⁴⁷ R. Šarmaitis, Kai kurie XIX amž. antrosios pusės lietuvių nacionalinio išsivadavimo judėjimo istorijos klausimai. – Lietuvių literatūra, t. I, K., 1954, p. 107.

⁴⁸ Plačiau žr. J. Palionis, Lietuvių literatūrinės kalbos normalizacija XIX a. pabaigoje (1880–1901), disertacija, V., 1952, p. 233–234.

⁴⁹ „Varpas“, 1892, Nr. 4–5, p. 76.

⁵⁰ „Tėvynės sargas“, 1897, Nr. 3, p. 37.

⁵¹ Ten pat, p. 37–38.

⁵² P. Matulionis, Žolynas, V., 1907, p. 112.

mus tuo, kad jame bandoma suformuluoti reikalavimus, kurie keliami mokslinei terminologijai. Atsakydamas į klausimą: „Ko galima reikalauti iš mokslinės terminologijos?“, K. Grinius taip rašo:

„1) Kad kiekvienam supratimui (sąvokai. — S.K.) būtų vienas vardas, vienas žodis, nes mokslo terminas tai yra tikras nomen proprium ir privalo būti tik vienas.

2) Kad mokslo terminas nebūtų nusikaltęs prieš kalbos dvasią.

3) Kad vardas būtų trumpas, nes ilgi daugypliniai vardai didžiai apsunkina jų vartojimą“⁵³.

Šis terminologijos kūrimo principų suformulavimas lietuvių terminologijos istorijoje yra labai reikšmingas dalykas, nes beveik kiekvienas, turėjęs reikalų su mokslu, terminus kurdavosi pats. Pvz., lotynišką terminą *planta* lietuvių kalbos šaltiniuose atitiko *augimė* (Pabrėžos), *augmuo* (Šerno, Būgos), *augivė* (Miežinio), *uoglis* ir *želmuo* (Kuršaičio) ir *augalas* (daugumos), o terminas *gemma* turėjo net 12 lietuviškų atitikmenų: *akutė*, *bumburas*, *pumpuras*, *pūpolė*, *sproginė*, *spurga*, *spurgana*, *pumpurė*, *burbelėlė*, *gumbelis*, *gamelis* ir *ūgelis*⁵⁴. Tad visiškai suprantamas yra siekimas sutvarkyti lietuviškąją terminologiją pagal tam tikrus nusistatytus principus.

K. Grinius buvo nusistatęs ir tam tikras terminų darybos taisykles⁵⁵, pvz., priesagų *-iškas*, *-inis*, sudurtinių žodžių vartojimo atvejus. Tačiau jo nurodytosios taisyklės yra toli gražu nepakankamos, o viena („5/ Kai kur inrašiau kelius vardus, pirmoj vietoj dėdamas tinkamiausiąjį man pavadinimą“) net prieštarauja jau nurodytiems bendriesiems terminologijos reikalavimams. Pridėtame terminų žodynyje, kuriame yra per 300 lotyniškų terminų, liečiančių augalų žiedą (flos), vaisių (fructus), lapą (folium), stiebą (caulis) ir šaknį (radix), dažnai duodama po keletą lietuviškų atitikmenų (jų yra apie 600).

K. Grinius skatina organizuotai dirbti terminologijos darbą („Gera būtų kad prie L. M. Draugijos pasidarytų mokslų šakų žinovų ir kalbininkų komisijos, kurios užsiimtų sutvarkymu mokslo terminologijos“⁵⁶), tačiau iš esmės terminologijos kūrimas ir tvarkymas dar kiek laiko pasiliko pavienių asmenų iniciatyvos dalykas.

XX a. pradžioje smarkiai susirūpinta ir kitų mokslų lietuviškąją terminologiją. Mat, išsiplėtus revoliuciniam masių judėjimui, carinė biurokratija buvo priversta daryti šiokių tokių nuolaidų (gražinta teisė spausdinti knygas lietuviškomis raidėmis, dalyje mokyklų vėl leista dėstyti lietuvių kalbą, o netrukus buvo įsteigtos ir pirmosios lietuviškos mokyklos). Tad, prireikus lietuviškų vadovėlių, kartu teko kurti ir lietuviškąją terminologiją. Šį darbą dirbo visas būrys to meto inteligentų. Didelis vaidmuo čia teko J. Jablonskiui. Tuo laikotarpiu, kuris truko iki 1921 m., t. y. iki Terminologijos komisijos įsteigimo, buvo paskelbta ir keletas terminų rinkinėlių (M. Šikšnio „Aritmetikos ir algebros terminų žodynelis“, V., 1919, Z. Žemaičio „Geometrijos ir trigonometrijos terminų rinkinėlis“, K., 1920, J. Elisono „Zoologijos sistematikos terminų žodynelis“, K., 1920, A. Maciejausko „Techniko žodynelis“, K., 1920 ir kt.). Silpniausiai parengtas, matyt,

⁵³ K. Grinius, Apie botanikos organografijos lietuviškąją terminologiją, V., 1914, p. 4.

⁵⁴ Ten pat, p. 4–5.

⁵⁵ Ten pat, p. 5.

⁵⁶ Ten pat.

yra „Techniko žodynėlis“, nors prakalboje ir įrašyta, kad juo rūpinusis Susisiekimo ministerijos terminologijos komisija. Koks margas tas žodynėlis, bus matyti iš šių keliolikos žodžių, išrašytų iš jo pačios pradžios: *actas, adata, aikštelė, aižėti, akacija, akiklis* „чеканка“, *akiratis, aklinai, akmenskaldė, alavas, alga, aliejus, aliejaus dirbtuvė, alksnis* ir t. t.⁶⁷ Be jokios sistemos surašyti įvairiausi žodžiai ir sudaro visą šį žodynėlį. Tai nurodė šio žodynėlio recenzijoje ir J. Jablonskis⁶⁸. Nemažai čia sudėta ir tokių žodžių, kurie kalboje nevartojami, o dalies terminų nevykusi daryba (*karega* „военный поход“, *lakyba* „авиация“, *lyginys* „химическая формула“, *skraidžius* „авиатор“, *supila* „насыпь“, *taukakošis* „маслоочиститель“ ir kt.). J. Jablonskio žodžiais tariant, šiuo žodynėliu buvo „labai klaidinama toji visuomenės dalis, kuri dažnai terminų ieško įvairiems savo galams“⁶⁹. Vadinas, nemokyklinių šakų terminologija (šiuo atveju technikos) dar nebuvo kaip reikiant rūpinamasi.

1921 m. kovo 29 d. buvo sudaryta tuometinės Švietimo ministerijos Terminologijos komisija, o atskirų šakų terminologijai tvarkyti turėjo būti įsteigtos padedamosios komisijėlės suinteresuotose įstaigose. Terminologijos komisijos pirmininku buvo paskirtas J. Jablonskis. Komisijoje dirbo K. Būga, A. Dambrauskas, Pr. Mašiotas, J. Tumas, Ad. Varnas, A. Vireliūnas (sekretorius) ir kt. Tokiu būdu oficialiai prasidėjo organizuotas lietuviškosios terminologijos kūrimas. Tačiau tų planuotų pagalbinių komisijėlių buvo sudaryta tik viena, todėl pats terminologijos kūrimo darbas, kaip ir anksčiau, buvo atliekamas atskirų entuziastų. Terminologijos komisijai teko svarstyti menkai apdorotus terminus, tad jau pačioje darbo pradžioje kilo nesutarimų, dėl kurių iš komisijos išėjo J. Jablonskis ir keletas narių. Svarbi tu nesutarimų priežastis buvo terminų lietuvinimo problema (pvz., Ad. Varnas su A. Vireliūnu reikalavo nepalikti nė vieno iš kitų kalbų kilusio termino⁶⁹). Matyt, šios krypties teoriniu išdėstymu reikia laikyti A. Vireliūno darbelį „Mūsų kalbos ugdymas“. Pirmoji šio rašinio ypatybė yra ta, kad autorius pats beveik nevartoja net internacionalinių terminų, išskyrus *mašiną, matematiką* ir dar vieną antrą. Įrašytuosius skliausteliuose po jo teikiamųjų terminų, be abejo, reikia laikyti tik paaiškinimu; plg. *žemėtyra (geografija), gintra (elektra), gamesnis (produktingesnis), tariškai (teoriškai), panaša (analogija), mokysta (metodika), savykiškas (subjektiškas), veislė (rasė)* ir kt. Poetizuodamas A. Vireliūnas rašo: „Lietuviški žodžiai galima palyginti į nuostabiai tobulai padarytą prietaisą, kurio suknelėjęs spragtuką gauni tai peilį, tai grąžtą, tai durklą, tai lazdelę, tai skėtį... ir taip visą kasrele geriausių įnagių. Kas patogumo turėti toks vienas prietaisas vietoj aibės įnagių. Vartojamas gi svetimųjų žodžių kalbėtojai yra ne kas kita, kaip naudojimas ta gramozdiška aibe įnagių vietoj nuostabiai padaryto prietaiso!“⁶¹ Ir toliau, peikdamas tuos svetimus žodžius, autorius teigia: „Kad sukurtų jis (t. y. žmogus, kuris vartoja skolinius. – S.K.),

⁶⁷ A. Maciejauskas, *Techniko žodynėlis*, K., 1920, p. 5.

⁶⁸ Žr. Jablonskio raštai, t. IV, K., 1935, p. 285.

⁶⁹ Ten pat, p. 287.

⁶⁰ J. M. Laurinaitis, Terminologijos darbo atgaivinimas. – „Kalba“, Nr. 1, K., 1930, p. 28. Tai matyti ir iš paties Ad. Varno straipsnių, plg. Ad. Varnas, Užkuriškas kalbos reikalų globojimas. – „Mūsų kalba“, 1925, Nr. 1, p. 10–13, Ad. Varnas, Pikčiurniška kalbos globa. – „Mūsų kalba“, Nr. 2, p. 24–27.

⁶¹ A. Vireliūnas, *Mūsų kalbos ugdymas*, K., 1925, p. 39.

tais žodžiais naudodamasis, nors ši tą naujų dvasišku turtu, negali būti nė kalbos“⁶². Dėl to nė vienas svetimas žodis neturįs būti vartojamas nei mokslo, nei mokyklos, nei kokiems kitiems reikalams. Visa ši teorija neatlaiko mokslo kritikos ir yra remiama ne kalbos mokslu, o buržuaziniu nacionalizmu. Prieš kraštutinius puristus Terminologijos komisijoje stoji K. Būga, Pr. Mašiotas ir kt. Oficialioji Terminologijos komisijos nuomonė buvo suformuluota pagal seną principą, kad ir vilkas būtų sotas, ir avis liktų sveika: „nesipriešinti lietuvinimui, bet nevartyti lauk ir svetimųjų, paliekant juos greta lietuviškųjų“⁶³. Tegu pati visuomenė pasirinkianti, kas jai geriau patiks. Terminologijos komisija teisinosi remiantis šiuo bendroju principu net tais atvejais, kai „dėl neapsižiūrėjimo“ vartojamieji internacionaliniai terminai nepatekdavo į skelbiamuosius terminų sąrašus⁶⁴.

Terminologijos komisijos priimti terminai būdavo skelbiami periodinėje spaudoje. Terminų žodynai nebuvo rengiami. Ligi 1923 m. galo priimti terminai A. Vireliūno buvo išleisti 1924 m. bendru pavadinimu „Įvardai, arba terminai. Priimti Terminologijos komisijos“. Nemažai čia surinktų terminų vartojama ir šiandien. Terminų reikalui nevengiamos visiškai ir svetimybės. Tačiau yra ir neprigijusių terminų (*skarbylas* – крахмал, *niekti* – браковать ir t. t.), kiti ir darybos požiūriu abejotini (*dažiklis* – маляр ir kt.). Be to, žodynėlis labai nekreopščiai parengtas spaudai (nemažai terminų vertimo į rusų kalbą klaidų, labai nesistemiškai duoti terminų reikšmę ir vartoseną paaiškiną pavyzdžiai), gausu korektūros klaidų. J. Jablonskis nurodė paties *įvardo* nevykusią darybą ir, iškėlęs nemažai šio žodynėlio trūkumų, padarė išvadą, kad „iš šito rinkinio labai maža tebus naudos skaitytojams“⁶⁵.

Purizmas vis labiau leido šaknis į Terminologijos komisijos darbus. To puristinio darbo viršūnė yra braižybos terminai, pateikti Ad. Varno ir 1925 m. paskelbti „Lietuvoje“. A. Vireliūno paskelbtuose „Įvarduose“ dar nemažai internacionalinių terminų (*teknika, telefonas, fabrikas, terminis* greta *šiluminio, skema (schema), kondensatorius* ir kt.), o „mėtojamiosios braižybos“ terminai jau visi grynai lietuviški: *prieaugštis* – балкон, *pavaizdos tara (mokslas)* – теория перспективы, *lygmata* – симметрия, *lygmatas* – симметрический, *lygdera* – пропорция, *lygderos metilas* – пропорциональный масштаб, *gulsčioji mēta* – горизонтальная проекция, *šalių dėjinys* – периметр, *moksnis, -io* – etiudas, *moksnuoti* – studijuoti, *matomokslis* – geometrija, *žemēmata* – geodezija, *trikampjomata* – trigonometrija ir t. t. Sunerimęs J. Jablonskis tuoj pat atsiliepė į paskelbtuosius terminus, straipsnyje „Naujieji mūsų terminai“ rašydamas: „Man rodos, jog Terminologijos Komisijos uždavinys pradžioje buvo daug siauresnis: jai reikėjo daug mažiau gaminti terminų naujam gyvenimui. Komisija bus nusidirbusi ar iš savo vagos kiek iškrypusi. Juk ėmę vartoti gyvenime ir raštuose „tara, tyra, nagra, plokščiai pjūvimą stotą, moksnį, moksniaivimą, mētą, lygderą“ ir kitus tokius žodžius naujam reikalui, naujo turėsimo darbo, kol įprasim juos kaip reikiant vartoti, o įpratę turėsime vėl iš naujo mokytis radę kur tuos sa-

⁶² A. Vireliūnas, Mūsų kalbos ugdymas K., 1925, p. 42.

⁶³ Žr. J. Laurinaitis, Terminologijos darbo atgaivinimas, p. 28–29; J. Endzelins, Čiņa par valodas kultūru Lietuvā. – „Gimtoji kalba“, 1935, p. 177 (*atpasakota*).

⁶⁴ Plg. Jablonskio raštai, t. IV, K., 1935, p. 309.

⁶⁵ Ten pat, p. 324.

vo mestuosius dabartinius žodžius. Mes, bent daugumas mūsų inteligentų, nemo kam ar neturim tuo tarpu laiko nė savo kalbos vadovėlio kaip reikiant išmokti, tad kaip gi paskum išmoksime suprasti ir „moksni“ šalia „etiudo“, ir „tara, tyra, tyravimą, matą“..., šalia „teorijos, tardymo, tyrimo (tardymo), matavimo“. Juk Komisijai reiks, nuosekliai elgiantis, ir mūsų „studentai“ netrukus „moksniuotojais“ paversti... Susipraskime!

NB. Kurie-ne-kurie terminai čia, giliau išžiūrėjus, nesutinka ir su tuo, ką duoda skaitytojui mūsų kalbos mokslas⁶⁶.

Aštri kritika nepatiko Terminologijos komisijai, ir jos pirmininkas Iz. Tamošaitis pramanytais faktais mėgino atremti teisingus priekaištus⁶⁷. Tačiau Terminologijos komisijos darbo vaisiais nepasitenkinimas buvo didelis. Kilo ginčas tarp inteligentijos atstovų ir Terminologijos komisijos, ir pastaroji buvo paleista. Naujai sudarytos komisijos pirmininku buvo paskirtas J. Jablonskis, o nariais – J. Balčikonis, Z. Kuzmickis, A. Salys, Pr. Skardžius, St. Šalkauskis, J. Talmantas ir kt. Tačiau 1926 m. gale, J. Jablonskiui atsakius pirmininko pareigų, buvo paleista ir ši komisija. Tuo ir baigėsi valstybės mastu organizuotas terminologinis darbas buržuazinėje Lietuvoje. Penketą metų dirbo Terminologijos komisija, tačiau lietuviškos terminologijos kūrimuisi didesnės įtakos neturėjo. Puristinė jos produkcija buvo atmesta pažangiosios to meto inteligentijos, ir pati buržuazinė valdžia, kurios idėjas faktiškai reiškė komisijos kalbinis purizmas, buvo priversta apiforminti komisijos bankrotą. Nepadėjo komisijai ir tai, kad ji ilgą laiką, kaip pažymi K. Būgos biografijos autoriai, net posėdžiaudavo prie Lietuvių kalbos žodyno kartotekos dėžių⁶⁸.

Atrodo, kad griežčiau prieš Terminologijos komisijos purizmą galėjo stoti autoritetingas kalbininkas K. Būga, daug laiko sugaišęs jos posėdžiuose ir savo raštuose ne kartą iš puristų smarkiai pasišaipęs. Juk purizmo iniciatoriai ir didžiausi šalininkai Ad. Varnas ir A. Vireliūnas iš profesijos nebuvo kalbininkai. Tiesa, pats K. Būga, priešingai kraštutiniams puristams, laikėsis krypties „kai ką lietuvininti, bet svarbesnių mokslo ar šiaip labai įprastų žodžių nebraukti“⁶⁹, nebuvo ir apskritai didelis naujadarų šalininkas. Turint galvoje dar tą begalę darbų, kuriuos K. Būga, Kaune gyvendamas, turėjo atlikti (ypač „Lietuvių kalbos žodyno“ rašymas), aišku, kad jis negalėjo daugiau atsidėti terminologijos darbui. Tačiau pats jo dalyvavimo Terminologijos komisijos darbe faktas sudarė puristams neblogą priedangą⁷⁰. Ir tuo požiūriu iš K. Būgos buvo galima laukti kritiškos nuomonės komisijos veiklos klausimais, kurios, deja, jis nepasakė.

⁶⁶ Jablonskio raštai, t. IV, p. 308.

⁶⁷ Ten pat, p. 308–310, str. „Pasiteisinimas ir atsakymas“. Plg. dar Iz. Tamošaitis, *Del Rygiškių Jono „pasiteisinimo ir atsakymo“*. – „Mūsų kalba“, 1925, Nr. 1, p. 14–16.

⁶⁸ Z. Zinkevičius, J. Kabelka, Kazimieras Būga. – K. Būga, *Rinktiniai raštai*, I, V., 1958, p. 54.

⁶⁹ J. M. Laurinaitis, *Terminologijos darbo atgaivinimas*, p. 28.

⁷⁰ K. Būgos vardu dangstėsi Ad. Varnas (Užkuriškas kalbos reikalų globojimas. – „Mūsų kalba“, 1925, Nr. 1, p. 12), atskirdamas J. Jablonskiui už „mėtojamąsias braižybos“ terminų kritiką. Vėliau savo prisiminimuose J. M. Laurinaitis patį K. Būgą vos ne puristu pavadino, rašydamas: „Būga neprieštaravo net kraštutiniam lietuvininkui Vireliūnui, kuris taip griežtai buvo pasukęs svetimybų lietuvinimą, kad net anų laikų Šviet. M-ja buvo išsigandusi“ (Būga ir kariškoji terminologija. – „Gimtoji kalba“, 1935, p. 25–26, atpasakota iš „Lietuvos aid“). Žinoma, velionis kalbininkas pasiteisinti nebegalėjo.

Labai griežtai prieš Terminologijos komisijos purizmą stojo J. Jablonskis. Tačiau jis pats labai mažai tedalyvavo komisijos darbe ir dėl to savo blaiviomis pažiūromis, dideliu lietuvių kalbos mokėjimu bei jos dvasios pajautimu negalėjo pakreipti komisijos veiklos.

Buržuazinė Lietuvos valdžia daugiau terminologijos reikalais nebesidomėjo. Panaikinus nevykusiai pradėjusią savo veiklą Terminologijos komisiją, vėl viskas palikta savieigai. Praėjus keleriems metams po Terminologijos komisijos panaikinimo, „Kalboje“ buvo rašoma: „Ne tik mokslai, bet ir raštinė reikalingiausių žodžių neturi. Ir negalima sakyti, jog jau esame taip sutvirtėję kalboje, kad terminologiją galėtumėm palikti laisvai kūrybai bei evoliucijai. Terminų srity tebesiaučia didžiausias chaosas dirbtuvėse, raštinėse, mokyklose, mokslo darbuose ir visur“⁷¹.

XX amžiaus pirmaisiais dešimtmečiais lietuvių terminologijoje gilią vagą išvarė du geriausieji to meto kalbininkai – K. Būga ir J. Jablonskis.

K. Būga buvo labai plataus profilio ir didelio teorinio pasiruošimo kalbininkas. „Leksikografijoje, akcentologijoje, kalbos istorijoje, lyginamojoje kalbotyroje, dialektologijoje, literatūrinės kalbos norminime, kalbos mokslo teorijoje ir praktikoje – visose kalbotyros srityse Būga pasižymėjo kaip gilus ir savaimingas mokslininkas, daugeliu atvejų apie svarbius lietuvių kalbos faktus pirmasis taręs naują ir svarų žodį, pasiekęs vertingų rezultatų, kurie ir šiandien tebetarnauja mokslui, visuomenei“, – rašė prof. K. Korsakas⁷². K. Būga ir J. Jablonskis – skirtingi kalbininkai. J. Jablonskis buvo kalbos praktikas, kurio kalbinės veiklos pagrindą daugeliu atvejų sudarė sveikas kalbos jausmas, geras gimtosios kalbos dvasios pajautimas ir puikus jos mokėjimas. K. Būga turėjo nuostabiai platų ir gerą lingvistinį pasiruošimą ir savo darbas parodė, kad „kalbininkui vien kalbos jausmo toli gražu neužtenka, reikia dar ir kalbos mokslo“⁷³.

K. Būgos nuopelnai lietuvių terminologijai – tai jo paties sukurti ir vartoti kalbos mokslo terminai, kartu su J. Jablonskiu sudaryti lietuviški gramatikos terminai⁷⁴, praktiniai patarimai jo pagalbos prašiusiems mokslininkams⁷⁵ ir dalyvavimas 1921–1924 m. Terminologijos komisijos darbe. K. Būgos terminologinėms pažiūroms suprasti medžiagą sudaro jo paties raštai ir amžininkų atsiminimai.

Jau pačioje savo mokslinės veiklos pradžioje K. Būga susidūrė su terminologijos klausimais, plg. jo straipsnelius „Prekė ir kaina“, „Tiesa, teisė ir teisybė“, „Kalbos dalykai“, „Patarmė“ ir kt.⁷⁶ Jau iš tų straipsnelių aiškiai matyti K. Būgos ir J. Jablonskio argumentavimo skirtybės. Įrodinėdamas vieno ar kito termino teiktinumą, taisyklingumą, K. Būga remiasi ne tik gausiais senųjų raštų faktais, bet ir giminaitėmis kalbomis, neretai parodydamas net teikiamųjų terminų

⁷¹ J. M. Laurinaitis, Terminologijos darbo atgaivinimas, p. 30.

⁷² K. Korsakas, Du įžymieji lietuvių kalbininkai. – Literatūra ir kalba, t. I, V., 1956, p. 11.

⁷³ Z. Zinkevičius, J. Kabelka, Kazimieras Būga. – K. Būga, Rinktiniai raštai, t. I, V., 1958, p. 99.

⁷⁴ J. Balčikonis, Atsiminimai apie K. Būgą. – Literatūra ir kalba, t. I, V., 1956, p. 77.

⁷⁵ Vl. Lašas, Kalbininką K. Būgą atsiminus. – Literatūra ir kalba, t. I, V., 1956, p. 82–83.

⁷⁶ K. Būga, Rinktiniai raštai, t. I, V., 1958.

etimologijas. Pvz., straipsnelyje „Tiesa, teisė ir teisybė“, nurodęs K. Sirvydo teisės terminologijos dvejopumą (pasaulinė ir religinė), jis rašė: „Iš Širvydo „Sakymų“ galime išvesti, jog, prieš įvedant į lietuvių kalbą *sūda*, *sūdyti*, *sūdžią*, lietuviui turėjo nuosavą teisminę terminologiją. *Tiesa* „sūdo“ prasmę jau turėjo nuo senų senobės, ką rodo latvių *tiesa* „teismas“, *tiesāt* „teisti, судить“⁷⁷. Jau minėtuose straipsneliuose K. Būga išaiškina *prekės* ir *kainos*, *valstybės* ir *valstijos* bei kitus terminus. Taip tie terminai ir dabar vartojami, o *valstybė* ir *valstija* ilgą laiką buvo neskiriami (vartotas vienas terminas *valstybė*) ir tik pokario metais imti vartoti maždaug taip, kaip beveik prieš pusšimtį metų buvo teikęs K. Būga.

Terminais K. Būga remiasi ir seniausiems tautų santykiams išaiškinti (žr. straipsnius „Kalėdų vardo kilmė“, kuriame aiškinami tam tikri prekybos terminai, „Medžioklės terminai bei lietuvių protėvynės klausimai“ ir kt.)⁷⁸.

Kokios yra K. Būgos pažiūros į terminologiją? Svarbiausiu terminų šaltiniu jis laiko liaudies šnekamąją kalbą. „Kalboje ir senovėje“ (str. „Visų senieji lietuvių santykiai su germanais“) jis rašė: „Žmonių kalba yra tai įvairių įvairiausių žinių aruodas“⁷⁹. Ši mintis, pritaikyta terminologijai, atrodo jau taip: „Visos mokslo šakos turi sau imtis terminus iš šnekamosios kalbos. Ko trūksta šnekamojoje liaudies kalboje, tą mokslininkas turi pasidaryti iš esamojo kalbos materijolo gyvosios kalbos pavyzdžiu ir taisyklėmis“⁸⁰. Taip K. Būga rašė J. Elisono „Zoologijos sistematikos terminų žodynelio“ nebaigtoje recenzijoje. Nurodęs, kad ne visi moka liaudies kalbos turtais naudotis, K. Būga rašo, kad čia daug galėtų padėti bendrasis kalbos žodynas, kurio nėra ir dar veikia nebūs. Tad ir rūpinimasis lietuvių terminologijos reikalais skubino K. Būgą rašyti „Lietuvių kalbos žodyną“. Tai jis pažymi ir „Lietuvių kalbos žodyno“ pirmojo sąsiuvinio autorencizijoje⁸¹. Įdomu tai, kad, taip įsakmiai pabrėždamas liaudies šnekamąją kalbą kaip svarbiausią šaltinį ir pavyzdį terminologijai, J. Elisono žodynelio recenzijoje K. Būga nė puse žodžio neužsimena dėl vadinamųjų internacionalinių terminų, kurių jo meto lietuvių kalboje netrūko ir kurių iš viso galima išvengti tik griežčiausio purizmo keliu. Šiuo klausimu K. Būgos nuomonės reikia ieškoti kituose jo darbuose. K. Būgai, žodynininkui, visi žodžiai lygūs, ir tai ne kartą jis yra pažymėjęs savo straipsniuose. Kaip gerbė teorinio pasiruošimo kalbininkas, jis suprato ir tai, kad „kiekvienos kalbos žodyne be savųjų žodžių visuomet esti dar ir svetimos kilmės žodžių“⁸², ir net karštai gindavo reikalą juos dėti į žodyną („Kiekvienas žodynas, kuris nori eiti bet-kurios tautos „zerkolu“ arba, kaip dabar vadiname prasmintu žodžiu, veidrodžiu, turi stengtis sutraukti krūvon visą kalbos turtą, kurį šiandie kalba tebevartoja arba yra kuomet-norint vartojusi. Čia neturėtų būti skirto tarp savo ir svetimo žodžio. Ir svetimieji, ir savieji žodžiai žodynei yra lygiai brangūs“⁸³). Ne kartą K. Būga yra aštriai stojęs prieš puristus, kurie kiekvieną, bent kiek panašų į slavišką žodį vijo lauk iš lietuvių kalbos: „Del tos rašo-

⁷⁷ K. Būga, Rinktiniai raštai, t. I, p. 110.

⁷⁸ Ten pat, p. 429–432 ir 546–550.

⁷⁹ K. Būga, Rinktiniai raštai, t. II, p. 80.

⁸⁰ K. Būga, Rinktiniai raštai, t. III, p. 783.

⁸¹ Ten pat, p. 696.

⁸² Ten pat, p. 749 (išnaša).

⁸³ Ten pat, p. 695.

mosios kalbos tėvų baimės pavartoti raštuose ben vieną, dieve lenk, slaviškos kilmės žodį daug nukenčia nelaimingoji mūsų kalba. Ta svetimybų baimė susina ir nuogina mūsų kalbą“⁸⁴. Pagaliau dar 1910 m. laiške J. Jablonskiui K. Būga tvirtino, kad tarptautiniai gramatikos terminai (*gramatika, etimologija ir sintaksis*) reikalingi ir geresni už tuo metu vartotuosius jų lietuviškus atitikmenis⁸⁵.

Savo mokslinės veiklos pradžioje K. Būga yra nurodęs ir terminų vienareikšmiškumo principą, jau minėtame straipsnyje „Tiesa, teisė ir teisybė“ rašydamas: „*Teismas geresnis už tiesą* tuo, kad jis yra vienaprasmiškas“⁸⁶. Su termino vienareikšmiškumu yra susijęs ir kitas principinis terminologijos reikalavimas – sinonimijos vengimas. K. Būga šio reikalavimo terminologijai, atrodo, griežtai nekėlė⁸⁷. Visiškai teisingi K. Būgos reikalavimai terminų žodynų leidimui (kad būtina nurodyti šaltinius, iš kurių sudaryti žodynai, kad terminai turi būti sukirčiuoti ir pažymėtos jų priegaidės).

Tačiau, nors K. Būga ir nemažai turėjo reikalų su lietuvių terminologijos dalykais, vis dėlto jo pažiūros nėra visiškai nuoseklios. Pirmiausia tai pasakytina apie pažiūras į internacionalinių terminų vartojimą. Vienu atveju, kalbėdamas apie lietuviškosios terminologijos kūrimą, kaip jau minėta, apie vadinamuosius internacionalinius terminus jis net neužsimena, antru atveju juos sulygina su barbarybėmis⁸⁸, kitur vėl tokius terminus ir tarptautinius žodžius siūlo imti iš pirmųjų šaltinių ir pats taip vartoja, pvz., *universitas* ir kt.⁸⁹ Įdomu tai, kad būtent darbo Terminologijos komisijoje metais internacionalinių terminų klausimas jo straipsniuose dažniausiai iš viso nekliamas. Šiuo požiūriu žymiai aktyvesnis buvo K. Būgos amžininkas J. Jablonskis.

J. Jablonskio terminologinis darbas buvo labai įvairus – jis ir pats labai veiklus lietuvių terminologijos kūrėjas, ir labai daug padėjo kitiems tą terminologiją kūrusiems. Iš jo raštų ir amžininkų atsiminimų galima susidaryti neblogą vaizdą apie terminologinio darbo principus, kurių jis pats griežtai laikėsi ir reikalavo to iš kitų.

J. Jablonskio lietuvių kalbos vadovėliai (*gramatika ir sintaksė*) labai svarbūs ir terminologijai. Apie 1922 m. išleistą Rygiškių Jono „Lietuvių kalbos gramatiką“ J. Palionis rašo: „Ypač didelį vaidmenį 1922 m. gramatika atliko lietuvių gramatinės terminologijos stabilizacijoje. Jeigu ligi jos pasirodymo lietuviški gramatiniai terminai dar gerokai įvairavo (nebuvo jie nusistovėję, kaip matėme, nė 1901 m. P. Kriaušaičio vadovėlyje), tai, pasirodžius šiai gramatikai, daugumos terminų klausimas buvo laikomas jau išspręstu: beveik niekas nė nemėgino įvesti čia kokių radikalesnių pataisų. Tik tai vienas kitas gramatinis terminas ilgainiui, plečiantis lietuvių kalbos tyrinėjimams, buvo patikslintas ar pakeistas nauju“⁹⁰. O savo „Lietuvių kalbos sintakse“ J. Jablonskis davė pradžią ne tik šios

⁸⁴ K. Būga, Rinktiniai raštai, t. II, p. 266; plg. dar p. 484 ir kt.

⁸⁵ K. Būga, Rinktiniai raštai, t. III, p. 912.

⁸⁶ K. Būga, Rinktiniai raštai, t. I, p. 110.

⁸⁷ K. Būga, Rinktiniai raštai, t. III, p. 784; plg. taip pat VI. Lašas, Kalbininką K. Būgą atsiminus, p. 83.

⁸⁸ Ten pat, p. 695.

⁸⁹ K. Būga, Rinktiniai raštai, t. II, p. 497–498.

⁹⁰ J. Palionis, J. Jablonskis ir jo lietuvių kalbos vadovėliai. – J. Jablonskis, Rinktiniai raštai, t. I, V., 1957, p. 43.

mokslo šakos terminologijai, bet ir pačiam dalykui⁹¹. Plačiau vagą J. Jablonskis išvarė ir apskritai lietuviškosios mokyklų terminologijos istorijoje. Jis pats vertė į lietuvių kalbą vadovėlius ir ragino juos rašyti kitus. Šiame praktiniame darbe išaiškėjo ir J. Jablonskio terminologinio darbo metodika. Pr. Mašiotas šį Jablonskio metodą taip apibūdina: „dalyko specialistai turėjo siūlyt terminus, o jis su Būga tik priimdavo, pataisydavo ar visai atmesdavo. Jei sąvoka, kuriai terminas taikomas, būdavo jam ne visai aiški, tai turėdavom paaiškint. Prieš termino vertimą iš kitos kalbos, neatsižvelgiant į pačią sąvoką, protestuodavo, sakydamas, kad kalbininkai negal matematikams terminų duot.“

Negana turėt tinkamą terminą, dar reikia mokėt juo verstis. Taip manydamas, nelaukdamas, kada kas ką padarys, imasi verst iš rusų kalbos Kiseliovo aritmetikos vadovėlių⁹². Išsamiai J. Jablonskio darbo metodiką aprašo savo atsiminimuose prof. Z. Žemaitis, kuris ne vienus metus artimai bendravo su J. Jablonskiu ir „perleisdavo per kalbos rėtį“ savo sukurtus terminus. Prisimindamas, kaip buvo kuriami chemijos terminai, prof. Z. Žemaitis rašo: „Čia Jablonskis dar griežčiau nei matematikoje reikalavo kurti terminus pagal dalyko arba proceso esmę, neatsižvelgiant į pavadinimų, vartojamų kitose kalbose, etimologijas. Jablonskis nebuvo šalininkas griežto, beatodairiško visų terminų lietuvinimo; jis pasisakė prieš mėginimą „sukurti“ lietuviškus terminus beveik visiems elementams pavadinti (pvz., azotas – *gesuonis*)“⁹³. Šie J. Jablonskio darbo principai ryškiai iškyla ir jo raštuose. Jis ne kartą pabrėždavo, jog, kuriant terminus, kalbininkai gali tik partarti, kad pirmiausia, geras ar negeras kuris terminas, turi nuspręsti patys specialistai⁹⁴. K. Būga, kaip jau sakyta, paliko teisę pačiam skaitytojui pasirinkti, kuris terminas geras ir kuris ne, o J. Jablonskis, priešingai, pabrėžtinai reikalavo terminų vienodumo. Ypač tai siejo su mokyklos terminologija: „Vienodi terminai reikalingi ypačiai įvairių rūšių mokykloms. Tam reikalui daugiausia galėtų padaryti, man rodosi, Terminologijos Komisija, susidėjusi su keliais kalbos specialistais ir, gal būt, laikraštininkais.“

Padarykit ką viena ir tvirta!⁹⁵

Reikalaudamas mokyklos terminologijos vienodumo, J. Jablonskis buvo tos nuomonės, kad vienodi terminai taip pat turi būti vartojami ir mokslo literatūroje, ir laikraščiuose⁹⁶.

J. Jablonskio, kaip kalbininko, darbas terminologijoje buvo labai vaisingas. Jam niekada nepritrūko ištvermės geram terminui apginti ir drąsos bei ryžto vyti lauk iš kalbos netikusiems, blogai padarytiems terminams. Pavyzdžiu čia gali būti prof. J. Balčikonio atsiminimuose aprašytas J. Jablonskio ginčas dėl termino

⁹¹ Plačiau apie J. Jablonskio nuopelnus lietuvių gramatinei terminologijai dar žr. A. Ba-lašaitis, Lietuvių kalbotyros terminų istorija, p. 176–184.

⁹² Pr. Mašiotas, Šis tas iš Rygiškių Jono sunkaus gyvenimo. – „Kalba“, sąs. II, K., 1930, p. 48.

⁹³ Z. Žemaitis, Iš atsiminimų apie J. Jablonskį. – Literatūra ir kalba, t. I, V., 1956, p. 35–36.

⁹⁴ Jablonskio raštai, t. IV, p. 136, 258 ir kt.

⁹⁵ Ten pat, p. 280–281. Plg. dar p. 228; t. II, K., 1933, p. 178, 197, 200, 329, 336–337 ir kt.

⁹⁶ Jablonskio raštai, t. II, p. 145.

*kaina*⁹⁷. Tam daug medžiagos duoda ir paties J. Jablonskio raštai. Dar pačioje savo kalbos mokslo kelio pradžioje jis „pirmasis aiškiai pastebėjo aušrininkų eitojo kelio netikimą, ir pats pasuko visai kitu, nauju keliu“⁹⁸. Dėl to J. Jablonskis buvo karštas ir griežtas daugybės „Aušros“ naujadarų vertintojas. Visą savo kalbininko gyvenimą jis paskyrė lietuvių literatūrinės kalbos kūrimui ir ugdymui ir visada griežtai stodavo prieš kalbos darkytojus, nepaisydamas, kiek garsūs jie buvo. Jis buvo vienas pirmųjų (jei ne pats pirmasis) ir Terminologijos komisijos puristinės produkcijos kritikas. Ką kritikuodamas, jis visada, remdamasis liaudies ir geriausių rašytojų kalbos pavyzdžiais, pasiūlydavo pakaitalus. Šio darbo metodą J. Palionis yra apibrėžęs taip: „Iš analogiškų liaudies kalbos, tautosakos ir žymesniųjų rašytojų pavyzdžių jis sprendavo ir apie atskirų žodžių darybos gerumą, ir apie sintaksinių konstrukcijų tinkamumą, ir apie kitus lietuvių literatūrinės kalbos normų dalykus“⁹⁹.

Svarbiausiu šaltiniu terminologijai kurti J. Jablonskis laikė liaudies kalbą ir pats, kur galėdamas, terminologijos reikalams ja naudojosi. Tai patvirtina ir atsakymas į A. Jakšto kritiką: „A. Jakštas sako, kad V. Ruokis gerai padaręs „netikusios *pusiausvyros*“ vietoje ėmęs vartoti „tinkamesnį *lygsvaros* terminą“. Žodžiai *pusiausvira*, *pusiausviras* yra patekę į Rygiškių Jono žodynelį iš žmonių kalbos: tuos žodžius pirmasis ėmė vartoti iš žemaičių tarmės, rodosi, kun. K. Jaunius. Kodėl kaltinė *lygsvara* A. Jakštui geriau tinka – visai sunku suprasti: šį žodį vargu jis galėtų pateisinti žmonių kalba“¹⁰⁰.

J. Jablonskio orientacija į liaudies kalbą, į gyvosios lietuvių kalbos dėsningumus ryški ir iš to, kad naujus terminus jis reikalavo sudarinėti, laikantis lietuvių kalbos žodžių darybos taisyklių. Iki Jablonskio dažnas lietuviškai rašęs veikėjas nebuvo kaip reikiant supratęs lietuvių kalbos gramatinės sandaros ir suvokęs jos žodžių darybos polinkį. Tad daugybė naujų žodžių buvo pamorfemiu išversti iš kitų kalbų. Tie žodžiai, kad ir iš lietuviškų morfemų padaryti, būdami svetimi lietuvių kalbos dvasiai, jos gramatinei sandarai ir žodžių darybai, negalėjo prigyti. Įdomu, kad šio terminų darybos reikalavimo nebuvo suvokęs ir įžymusis kalbininkas K. Jaunius. Šiuo požiūriu J. Jablonskis lietuvių terminologijos istorijoje padarė tikrą perversmą. Bene aiškiausiai šis pagrindinis naujų terminų darybos principas buvo suformuluotas 1913 m. „Lietuvių Tautai“ parašytoje studijoje apie K. Jaunius gramatiką. J. Jablonskis rašė: „autorius, dirbdamas naujus žodžius, buvo pamiršęs, mano nuomone, savos kalbos dėsnius, žiūrėjęs, juos dirbdamas, tiktai į senųjų gramatikų terminus (*substantivum*, *indicativus*, *imperativus*, *possessivus*...) arba verste vertė juos, norėdamas tiktai pakeisti savos kilmės žodžiais, lyg pamiršdamas, jog ir terminai, naujai daromi, turi būti dirbami taip, kaip yra žmonių dirbami paprastieji kalbos žodžiai“¹⁰¹. Tačiau, nors J. Jablonskis ir taip aiškiai išdėstė pagrindinius lietuviškų terminų darybos kelius, nere-

⁹⁷ J. Balčikonis, Keletas atsiminimų apie J. Jablonskį. – Literatūra ir kalba, t. I, V., 1956, p. 30.

⁹⁸ Pr. Skardžius, J. Jablonskis ir dabartinė lietuvių bendrinė kalba. – „Archivum Philologicum“, t. VI, K., 1937, p. 17.

⁹⁹ J. Palionis, J. Jablonskio kalbiniai taisyimai. – J. Jablonskis, Rinktiniai raštai, t. II, V., 1959, p. 14.

¹⁰⁰ Jablonskio raštai, t. IV, p. 235, str. „Keli kritikos ir kalbos mokslo mažmožiai“.

¹⁰¹ Jablonskio raštai, t. III, p. 37.

tai jiems nusižengdavo vėliau dirbusieji terminologai (prisimintina Jablonskio kritika „nežmoniškų“ Terminologijos komisijos terminų). Tuo nusikalsdavo net kalbos klausimais rašiusieji. Tad Jablonskio kritikos susilaukė P. Būtėno kaltiniai terminai *sudurtinžodis*, *sudėtindalė*, *sudurtindalė*: „Kalbėdamas apie sudurtinius žodžius ir jų sudėtį (atskirus jų dėmenis), autorius nusikala jiems ir tokių terminų, kokių neleidžia jam, man rodos, daryti gyvieji tos rūšies žodžių pavyzdžiai, iškelti jo paties straipsnyje skaitytojui“¹⁰².

J. Jablonskiui buvo svetimas purizmas. Tai jau buvo pažymėta, rašant apie Terminologijos komisijos veiklą¹⁰³. Tačiau, teikdamas literatūrinei kalbai įprastinius internacionalinius terminus ir atmesdamas vietoj jų kalamus naujadarus, J. Jablonskis buvo saikingo pirmųjų vartojimo šalininkas („Svetimais, nesuprantamais žmonėms žodžiais turime rašydami naudotis tik ten, kur be jų apsieiti negalime“¹⁰⁴). Reikia pažymėti, kad ir šis J. Jablonskio požiūris dar nėra pasenęs. Juk tarybinio laikotarpio kalbos kultūros programiniu veikalu laikomame straipsnyje „Apie rusų kalbos apvalymą“ V. Leninas irgi pasisako prieš kalbos užteršimą nereikalingais tarptautiniais žodžiais¹⁰⁵. Žinoma, niekada, sprendžiant šį klausimą, neišleistinas iš akių visuomenės kultūrinio lygio augimas. O augant šiam lygiui, paprastai gausėja ir internacionalinė leksikos dalis (jeigu ji puristinių tendencijų dirbtinai nevaržoma).

J. Jablonskis iškėlė ir terminologijos standartavimo reikalą. Kritikuodamas K. Jauniaus gramatikos linksnių pavadinimus, jis rašė: „linksniams vardai, kad lengvesni būtų atsiminti, reikėtų visi vienodais lietuvais nulieti (Jauniaus linksnių vardai – *vardinis*, *apskūstinis*, *vietolinksnis* – skamba perdaug įvairiai)“¹⁰⁶. Galima būtų papildyti tik Jablonskio argumentaciją (lengvesnis atsiminimas – Jablonskis visada buvo praktikas!) tuo, kad natūralius ryšius tarp sąvokų turi atspindėti ir terminologija. Su šiuo reikalavimu yra susijęs ir terminologijos kūrimo planingumas, kurio savo meto terminologiniame darbe reikalavo J. Jablonskis¹⁰⁷.

J. Jablonskis taip pat buvo griežtas terminų žodynėlių vertintojas. Jis griežtai pasmerkė A. Maciejausko „Techniko žodynėlį“, kuris įvairių žodžių mišiniu ir kitomis negerovėmis tik klaidino skaitytojus, ieškančius tokiuose leidiniuose reikalingų terminų. Kitiškai buvo įvertintas ir A. Vireliūno išleistas „Įvardų, arba terminų“ žodynėlis, kuriame buvo paskelbti Terminologijos komisijos priimti terminai.

J. Jablonskis iš karto pritarė Švietimo ministerijos Terminologijos komisijos sudarymui ir straipsnyje „Terminų dalykas“ (1920 m.) išdėstė, kaip geriau būtų galima organizuoti terminologijos darbą, ypač atkreipdamas dėmesį į terminų suvienodinimo reikalą¹⁰⁸.

¹⁰² Jablonskio raštai, t. V, p. 14.

¹⁰³ Plg. dar St. Dabušio ir A. Vireliūno kritiką (Jablonskio raštai, t. V, p. 148 – 155, 212 – 219).

¹⁰⁴ Jablonskio raštai, t. IV, p. 144.

¹⁰⁵ Žr. V. Leninas, Raštai, t. XXX, p. 270.

¹⁰⁶ Jablonskio raštai, t. III, p. 40.

¹⁰⁷ Jablonskio raštai, t. II, p. 200.

¹⁰⁸ Ten pat, p. 210–212.

J. Jablonskio nuopelnai lietuvių terminologijai yra ne tik tie, kad jis sukūrė gramatinę lietuvių terminologiją, pats kūrė ir aktyviai dalyvavo, kuriant lietuviškąją kitų mokslų mokyklai reikalingą terminologiją¹⁰⁹, ne tik tie, kad, ilgus metus taisydamas kalbą, jis yra pasiūlęs ne vieną tvirtai šiandien įleidusį mūsų kalbon šaknis ir visuomenės gyvenimui reikalingą terminą. Jablonskio terminologinės pažiūros padėjo teorinius pamatus lietuviškosios terminologijos kūrimui. Tik buržuaziniiais laikais valdantiejiems sluoksniams nerūpėjo blaivus didžiojo lietuvių kalbininko balsas.

Tarybiniai terminologai, perimdami pažangiąsias šio darbo tradicijas, pirmiausia puoselėja gerąsias J. Jablonskio terminologinio darbo puses, papildydami tais reikalavimais, kuriuos šiandien šiam darbui iškelia tarybinis gyvenimas. Tuo būdu, kartu su K. Ulvydu¹¹⁰ galima tvirtinti, kad ir šiandien mes gyvai tebejaučiame J. Jablonskio įtaką terminologijos srityje. Žymiai pažengęs į priekį tarybinis kalbos mokslas taip pat leidžia suprasti ir tuos klausimus, kuriuos J. Jablonskis yra ne visai nuosekliai ar tinkamai išaiškinęs (pvz., būdamas be galo ištikimas jau nurodytiems savo kalbinių taisyčių principams, jis kartais atmesdavo ir tai, kas reiškė naujųjų laikų lietuvių kalbos raidos polinkius).

Mirus didiesiems lietuvių kalbininkams, kurie išvarė gilią vagą literatūrinės kalbos ugdymo darbe, iš esmės neliko Lietuvoje kalbininkų, galinčių savo dideliu mokytumu ir autoritetu tarti lemiamą žodį terminologijos darbe. Jaunoji kalbininkų karta, išugdyta jau pačios buržuazinės santvarkos metais, aiškiai suprato, kad, dirbant pavieniui, nebus galima nuveikti nė dalies tų darbų, kuriuos atliko K. Būga ir J. Jablonskis. Tad buvo imtasi dirbti sutelktai. Pirmas toks bandymas buvo „Kalbos“ žurnalas (1930 m.), kuris, deja, nesusilaukė reikalingos paramos¹¹¹. 1933 m. pradėjo eiti „Gimtosios kalbos“ žurnalas, kuris per 8 metus nemažai nuveikė kalbės kultūros baruose. Ir šiame žurnale, ir vėliau įsikūrusios Lietuvių kalbos draugijos veikloje terminologijos dalykai buvo keliami, buvo bandoma susidaryti ir tam tikrus teorinius veiklos principus. Stambiausias toks teorinis „Gimtojoje kalboje“ paskelbtas darbas yra filosofijos idealisto St. Šalkauskio „Pagrindiniai terminų darybos principai“¹¹². Šiame straipsnyje, kuris yra kiek patvarkytas anksčiau kitame leidinyje paskelbtas darbas, St. Šalkauskis mėgina suformuluoti terminologijos darbo taisykles. Tačiau būtina pažymėti, kad šiame skambaus pavadinimo ir plačių užmojų darbelyje nėra pakankamai aiškiai parodyti terminų kūrimo keliai, tie patys autoriaus „principai“ suskirstyti ne vienu pamatu ir, be to, aprašyti gana miglota kalba. Aišku, kad būti įmanomesne terminologijos darbo programa šis darbelis negalėjo. Jo nepakanka ir plačios „Gimtosios kalbos“ leidėjų pažiūroms suprasti.

¹⁰⁹ Dėl to „Jablonskio raštų“ redaktorius J. Balčikonis rašė: „Mūsų mokyklos istorijoje Jablonskio vardas turės amžinai pasilikti. Juk jis pirmas jai davė ne tik tai lietuvių kalbos gramatiką ir skaitymus, jis davė jai ir kitų dalykų terminus“ (Jablonskio raštai, t. II, str. „Prakalba“, p. VII.).

¹¹⁰ K. Ulvydas, J. Jablonskis – lietuvių literatūrinės kalbos ugdytojas. – Lietuvių kalbotyros klausimai, t. IV, V., 1961, p. 14.

¹¹¹ Buvo bandyta sutelktai dirbti ir anksčiau, leidžiant „Lietuvos mokyklos“ priedą „Mūsų kalba“ (1925, Nr. 1–8), tačiau šis leidinys daugiau pasitarnavo vienybei ardyti, negu jai ugdyti. Tai buvo leidinys J. Jablonskio darbams kritikuoti.

¹¹² „Gimtoji kalba“ (toliau vartojamas sutrumpinimas GK), 1935, p. 49–52.

GK kalbininkai jau pirmajame numeryje pasiskelbė esą naujų pažiūrų į literatūrinę kalbą atstovai, tuo save priešpatastydami K. Būgos ir J. Jablonskio tradicijai. K. Būga ir J. Jablonskis visur ir visada pabrėždavo liaudies (žmonių, jų žodžiais tariant) kalbos pranašumą prieš inteligentų kalbą ir visus nukreipdavo kalbos mokytis į liaudį ir liaudiškai rašančius rašytojus. GK visuomenės neskaldė į dvi dalis: liaudį ir inteligentus, neiškelia nei vienos dalies kalbos gerumo, nei kitos reikalo iš pirmųjų mokytis kalbos. „Kalba, kaip ir kiti bendrinio gyvenimo reiškiniai, veikiama tų pačių socialinių dėsnų. Dėl to liaudies kalba mums nėra absoliutinis kalbos kultūros mastas; iš jos, mūsų nuomone, kultūrinę kalbą galime tik išsiugdyti. Taigi, „Gimtajai kalbai“ rūpės ne tik bendrinės kalbos žmoniškumas, bet ir kultūrinis jos pažangumas. Kartais visiškai lieko kalbos lytingumo ir žodgingumo (gandro vardų!) mes nebranginame“, – buvo paskelbta įžanginiame straipsnyje „Darbą pradėdant“¹¹³. Tai jau rodo naujo vėjo dvelkimą. Ką jis supūs? Dar aiškiau tas darbo gaires formuluoja P. Jonikas tais pačiais metais „Židinyje“ įdėtame straipsnyje „Mūsų rašomosios kalbos ugdymas ir taisymas“, sakydamas, kad iki tol buvęs lemiamas kalbos taisymams liaudinis pagrindas esąs per siauras ir senstelėjęs ir kad netinką inteligentui visur idealu kišti liaudies kalbą, nes jo dvasinis pasaulis esąs abstraktesnis, platesnis ir painesnis. Liaudies kalba neturinti priemonių išreikšti mokslo ir technikos minčiai¹¹⁴. Ta pati dvasia ir Br. Railos straipsnyje „Dėl nykstančių kalbos lyčių ir skambumo“, kuriame rašoma: „man rodos, mes jau išgyvenome tą laikotarpį, kai kone akiai reikėjo žiūrėti, kaip kalba liaudis arba vaizdingu B. Sruogos pasakymu „klausytis, kaip šneka Pumpėnų piemenys“. Dabar jau kalbą, gerai ar blogai, kuria ir inteligentas; per literatūrą ji, atitrukusi nuo savo pirminio šaltinio – šnekamosios liaudinės kalbos – pati savy plėtojasi“¹¹⁵. Šie nedviprasmiški pareiškimai tarytum rodytų audrą. Čia pastebėtina, kad liaudies kalbos didesnės ar mažesnės įtakos literatūrinei kalbai pripažinimas turi tiesioginės reikšmės praktiniam terminologijos darbui, nes nuo to pareina, kiek plačiai terminologijoje panaudojama liaudies kalbos leksika ir kiek kuriama naujadarų.

GK žurnale iškeltas liaudies ir literatūrinės kalbos priešingumas yra būdingas kapitalistiniame visuomenės vystymosi laikotarpiui, nes dėl menko liaudies masių išsilavinimo literatūrinė kalba iš tikrųjų nėra visos visuomenės kalba. Taip šį klausimą ir kėlė P. Jonikas straipsnyje „Bendrinė kalba ir jos tikslai“, rašydamas, kad literatūrinė kalba visų pirma yra kultūrinio tautos sluoksnio, vadinamųjų inteligentų kalba¹¹⁶. Be abejo, iš čia ir sekė tarpais net niekinamoji GK kalbininkų pažiūra į liaudies kalbą. Šis išdidumas, iš aukšto žiūrėjimas į liaudies kalbą, buvęs toks svetimas K. Būgai, J. Jablonskiui ir kitiems vyresniosios kartos inteligentams, tapo suponėjusiu, buržuazijos išauklėtų ir išlaikomų inteligentų programa. Ką taip kandžiai išjuokė K. Būga, prieš ką visą savo gyvenimą taip energingai kovojo J. Jablonskis, tą, jiems mirus, ėmė skelbti kalbininkų leidžiamas žurnalas!

¹¹³ GK, 1933, p. 2.

¹¹⁴ GK, 1933, p. 29 (atpasakota iš „Židinio“, 1933, Nr. 1).

¹¹⁵ GK, 1933, p. 45.

¹¹⁶ GK, 1939, p. 30.

Tačiau greitai tas smarkuoliškumas kiek atslūgo, ir jau liaudies kalba vėl ėmė užimti jai tinkamą vietą literatūrinės kalbos ugdymo darbe. Kova už tai ryškiai išskyla A. Žirgullo straipsnyje „Kalbos prietarai ir negalavimai“: „Jeigu kiekvienas savo specialiu požiūriu pažvelgtų in liaudies kalbą, gal daug kur atpultų reikalas ir naujų darinių“. Ir toliau: „kur esamais žodžiais neišsiverčiame, – naujybių siekdami galime pasekti nors bendraisiais mūsų kalbos palinkimais. Šalia sveikų inteligentų kalbos impročių ir rašytinės tradicijos sodžiaus kalba taip pat nepaskutinėje vietoje gali stovėti. Žinoma, kraštutinybė manyti, kad liaudies kalboje viskas jau yra. Bet kita kraštutinybė yra šiandie, kada specialistai nuo žmonių kalbos yra perdaug atitrūkę ir nežino, ką toji kalba jų pačių reikalui turi. Kai kurie specialistai, rodos, serga prietaringa gyvosios kalbos baime“¹¹⁷. Matyt, aiškus pasidarė liaudies kalbos reikšmės literatūrinei kalbai menkinimo nevaisingumas, nes Pr. Skardžiaus pasirašytas redakcijos prierašas po minėto A. Žirgullo straipsnio baigiamas šiais žodžiais: „Taigi, geriau pažinkime savo kalbos turta, ir mums daugiau neberekės bėdoti dėl lietuviškų terminų stigliaus“¹¹⁸. Liaudies kalbos žodžių panaudojimas terminologijos reikalams iškeliamas J. Balčikonio („Dėl naujosios karininko reikšmės“)¹¹⁹ ir jau minėtame St. Šalkauskio straipsnyje („nederą nei skolintis svetimą terminą, nei gamintis naują savą, jei galima patenkinamai pritaikyti mokslo reikalui žmonių kalbos žodį“¹²⁰) bei kituose GK straipsniuose. Audros debesys praėjo pro šalį.

Tačiau vien liaudies kalbos žodžiais išsiversti terminų reikalui negalima. Tad tenka arba naujus darytis, arba skolintis iš kitų kalbų, ir, A. Salio žodžiais tariant, „čia jau daugiau pavojaus į šunkelius iškrypti“¹²¹. Iš tikrųjų, kur naujų žodžių darymos ribos? Ypač tokioje kalboje, kurios darybinės galios atrodo begalinės. Kokie žodžiai skolintini iš kitų kalbų – tik vadinamieji internacionaliniai ar ir kitokie? Ar būtina ir visus internacionalinius skolinti? Šių labai svarbių klausimų išsiaiškinimas terminologijos reikalui yra be galo svarbus. Galima reikalauti neįsileisti kalbon nė vieno svetimo žodžio. Tai – kraštutinis purizmas. Priešingos kraštutinybės – vartoti vien internacionalinius žodžius – nėra ir, matyt, negali būti. Tačiau jų vartojimo klausimu ginčų netrūksta. Kita vertus, ne mažiau reikalingas tvirto nusistatymo ir skolinių lietuvinimo laipsnis. Tad kokios krypties šiais klausimais laikėsi GK? 1936 m. GK buvo paskelbtas straipsnis „Organizuoto bendrinės kalbos kultūros darbo gairės“, kuriame buvo įdėtas ir Lietuvių kalbos draugijos susirinkimo nutarimas apie literatūrinės kalbos norminimo principus, kurie straipsnyje pavadinti gairėmis, apimančiomis „visas svarbesniasias bendrinės kalbos kultūros darbo sritis“, tiesiai vedančiomis „prie siekiamojo tikslo“ bei galinčiomis būti šiam darbui „nuolatinu kelrodžiu“¹²². Viena tų „gairių“ liečia ir skolinius: „Svetimybės, kurios gali būti lengvai pakeičiamos savais žodžiais, bendrinei kalbai norminėmis lytimis neteikiamos“¹²³. Panašiai oficialusis nusista-

¹¹⁷ GK, 1935, p. 34.

¹¹⁸ GK, 1935, p. 37.

¹¹⁹ GK, 1935, p. 87.

¹²⁰ GK, 1935, p. 49–50.

¹²¹ GK, 1939, p. 115.

¹²² GK, 1936, p. 50.

¹²³ Ten pat.

tymas buvo suformuluotas ir 1938 m. antroje pusėje paskelbtuose literatūrinės kalbos norminimo kriterijuose: „Kalbos grynumas reikalauja, kad kalba būtų grynai, kiek tik yra galima, ir turėtų tiek skolinių, kiek yra neišvengiama. Gryna yra kalba, kuri neturi nepateisinamų skolinių, arba barbarizmų“¹²⁴. GK pozicija aiškiai pasakyta ir Vydūno straipsnio „Mūsų kalbos gyvėjimas“ komentaruose, kuriuos parašė Pr. Skardžius. Vydūnas – kraštutinis lietuvintojas – nenori lietuvių kalboje skolinių net matyti. Jam nepatinka net žodžiai *gramatika, praktika, receptas, scena, sistema, programa* ir kt. Pr. Skardžius aiškina GK pažiūras: „mes nesame tokie kraštutiniai: tarptautinių sytymybių, sunkiai pakeičiamų tinkamais lietuviškais žodžiais, tuo tarpu griežtai nevengiame, nes aiškiai žinome, kad didelė kraštutinybė čia neduos jokių vaisių“¹²⁵. Tokia nuomonė GK žurnale buvo gana dažnai kartojama visų jos leidimui vadovavusių kalbininkų. Tačiau, ir palikdami vietą skoliniams, GK kalbininkai visada darydavo tam tikras išlygas: „Mūsų galva, tam tikros bendrosios sąvokos gali būti kiekvienos tautos ir savaip nusakomos, savais, įmanomesniais žodžiais išreiškiamos“¹²⁶. Paliktieji skoliniai būtinai aplietuvinami, „kai negalime rasti tinkamo pakaito svetimajai šakniai, o svetimoji priesaga yra lengvai pakeičiama“¹²⁷. Straipsnio autoriaus nuomone, tuo keliu „nemaža galime prisidėti prie bendrinės kalbos įmanomumo ir lietuviškumo kėlimo“¹²⁸. Dar mažiau vietos skoliniams palieka savo straipsnyje „Svetimybės ir karinė kalba“ J. M. Laurinaitis. Iškėlęs nemažai argumentų prieš jų vartojimą, jis nurodo: „Svetimybės šalinimas ir savosios kalbos turinimas eis sklandžiai, kai tą darbą akinsime ir tvarkysime valstybiniu mastu“¹²⁹. Vadinasi, žurnalą leidusių kalbininkų nusistatymas buvo skolinius maksimaliai keisti lietuviškais žodžiais. Štai GK „Klausimų kraitelėje“ Pr. Skardžius, liedsdamas priesagų *-istas* ir *-ininkas* vedinių santykį ir pateisinęs žodžius *telefonininkas, radininkas* (vietoj *telefonistas, radistas*), toliau rašo: „Dar geriau būtų tokių žodžių ir šaknis sulietuvinus; pav., kareiviai, kurie yra prie patrankų priskirti, gali būti *patrankininkais* vadinami, lygiai kaip raitieji kareiviai galėtų būti *raitininkai*. Išplėtus kiek reikšmę, tam tikrais atsitikimais tie žodžiai lengvai galėtų atstoti *artiljeristą* ir *kavaleristą*“¹³⁰.

Dar yra vienas kelias naujiems terminams daryti – tai vertiniai. Vertiniai, pamorfemiui pasidaryti kitų kalbų pavyzdžiu, dažniausiai yra niekam tikę, ir tą terminų darybos būdą GK rekomendavo tik tais atvejais, kada tokie dariniai sutinka su kalbos palinkimais. Tinkamais literatūrinei kalbai pripažįstami reikšminiai vertiniai („paimame svetimą sąvokos turinį ir jam duodame savo pavidalą“¹³¹).

Tokios yra, apskritai imant, GK žurnalo pozicijos terminologijos kūrimo kelių atžvilgiu. O koks turi būti pats terminas? Straipsnyje „Dėl gajų ir negajų naujadarų“ Pr. Skardžius yra nurodęs, kad literatūrinei kalbai, ypač specialybinese srityse, labai svarbu yra tikslumas, tikslingumas, prasmingumas, būdingumas

¹²⁴ GK, 1938, p. 143–144.

¹²⁵ GK, 1937, p. 119.

¹²⁶ GK, 1938, p. 126.

¹²⁷ Pr. Skardžius, Svetimybės aplietuvinimas. – GK, 1936, p. 91.

¹²⁸ Ten pat.

¹²⁹ GK, 1938, p. 131.

¹³⁰ GK, 1935, p. 143.

¹³¹ Pr. Skardžius, Vertiniai ir reikšminiai skoliniai. – GK, 1938, p. 147.

ir kitos savybės. „Jeigu literatūrinėje kalboje dažnai daugiau kreipiama dėmesio į šalutinę žodžio prasmę, jo jausminę vertę, tai specialybinėje kalboje pirmiausia tenka turėti reikalo su sąvokiniu turiniu, su tuo, kas įprastinėmis kalbos priemonėmis tinkamiausiai ir lengviausiai gali išreikšti reikiamąją sąvokos esmę, ne tos sąvokos sukeliama jį išpūdi ar nuotaiką, vien estetišką pasigėrėjimą“¹³², – rašė jis. Čia iškeliamo skirtumo tarp paprastojo žodžio ir termino esmę sudaro tai, kad terminui turi būti svetimas jausminis turinys, jis turi kuo tiksliau išreikšti sąvokos turinį. Terminologijos vienodumo, aiškumo ir tikslumo reikalavo ir GK straipsnių autoriai G. Zimanas¹³³, Pr. Mašiotas su Pr. Skardžiumi¹³⁴ ir kt. To reikalavo J. Talmantas iš mokyklos terminologijos¹³⁵, o P. Jonikas – iš terminologijos apskritai: „Yra viena bendrinės kalbos sritis, kur griežtai vengiama gretiminių lyčių, ypač žodyno srityje, tai terminologija. Terminologijos idealas yra, kad terminai, kurios specialinės srities (ypač mokslo) pavadinimai būtų vienodi ir viešai suprantami“¹³⁶.

Būtinu reikalavimu terminui iškeliamas vienareikšmiškumas, o apskritai terminologijai – „griežtas kalbinių lyčių reikšmės apibrėžimas“¹³⁷.

Darantis naujus terminus savo kalbos priemonėmis, būtinai reikia paaisyti jų pagrindų, kurie yra bendri visai literatūrinei kalbai¹³⁸, be to, reikia vadovautis „ne keliais, dažnai tik atsitiktinai žinomais pavyzdžiais, bet ištaisais darybiniais ir reikšminiais mūsų kalbos polinkiais“¹³⁹. Kita vertus, specialioji sritis irgi iškelia savo reikalavimus terminologijai, ir, pirmiausia, kalbinė lytis neturi iškreipti sąvokos turinio. Tiesa, kaip rašė Pr. Skardžius, „terminas nevisados privalo visus sąvokos pažymius išreikšti, – užtenka, kad jis tik kelis iš jų pažymi. Tad prirėikus termino reikšmę mes visados galime išplėsti ar susiaurinti“¹⁴⁰. Atsakydama Dz. Budriui, GK redakcija visiškai aiškiai ir griežtai formuluoja geros terminų darybos būtinumą šitaip: „jei kuris terminas netinkamai sudarytas, tai nereikia jo ir vartoti“¹⁴¹. Iš čia kyla reikalavimas, kad kiekvienas terminų darytojas būtų susipažinęs su gimtosios kalbos dėsniais ir savo dariniais mokėtų jiems nenusikalsti.

Atskiruose straipsniuose nagrinėjamas ir terminų prigijimo klausimas. A. Salys pastebi, kad neretai raštų kalboje vartojami taisyklingi lietuviški terminai, o tuo tarpu šnekamojoje kalboje tie patys žmonės vartoja visokio plauko svetimųjų prigrūstą žargoną, ir priduria, kad to neturėtų būti, „nes tik kasdieninė gyvoji vartoseną gali kalboje prigydėti naujus žodžius, ypačiai terminus“¹⁴². Šį klausimą

¹³² GK, 1939, p. 119.

¹³³ G. Zimanas, Keletas pasiūlymų teisininkams jų terminologijos reikalui. – GK, 1933 p. 35–38.

¹³⁴ Pr. Mašiotas, Pr. Skardžius, Matematikos terminų reikalui. – GK, 1936, p. 156–157.

¹³⁵ J. Talmantas, Medžiaga rašomosios kalbos žodynui. – GK, 1933, p. 8.

¹³⁶ P. Jonikas, Gretiminės lytys bendrinėje kalboje. – GK, 1939, p. 55.

¹³⁷ P. Jonikas, Apie teisės kalbą. – GK, 1939, p. 98.

¹³⁸ Ten pat, p. 97.

¹³⁹ GK, 1935, p. 88.

¹⁴⁰ GK, 1936, p. 100.

¹⁴¹ GK, 1936, p. 79.

¹⁴² A. Salys, Kasdieninės kalbos ydos. – GK, 1939, p. 118.

mą kelia ir Pr. Skardžius straipsnyje „Dėl gajų ir negajų naujadarų“, kuriame rašo: „Pagaliau visai neįtenka stebėtis, jei kieno nors sudarytas naujas žodis neįsigali. Yra atsitikimų, kada naujadaras sudaromas ne visai kaip reikiant įsigilinus, be didelio reikalo ar pavėluotai, kada jo vietoje jau yra įsigalėjęs koks nevykėlis; iš kitos pusės, prieš naujadarus ir iš inercijos ar įpročio yra daugelio prieštaraujama“¹⁴³. Nurodęs šias neįsigalėjimo priežastis, Pr. Skardžius kviečia tuo neįsigalėjimu pasinaudoti ir vietoj nevykėlių terminų diegti kalbon geresnius darinius. Žinoma, netgi tam tikro Pr. Skardžiaus straipsnio toli gražu nepakanka nagrinėjamo dalyko geram išaiškinimui. Bet, be abejoj, svarbiausias termino prigijimo požymis yra jo vartojimas tiek raštų, tiek ir šnekamojoje kalboje.

Kada kritikuojami nevykę terminai, specialistai ne kalbininkai dažnai iškelia pretenzingus pasiūlymus – tegu kalbininkai pasiūlo gerus terminus. Prieštaraudami tokiai specialistų pažiūrai, GK kalbininkai gina terminologijoje priimtą tvarką: „Specialius terminus turi sudaryti ir pasiūlyti patys specialistai; kalbininkai... jiems tame darbe gali tik padėti“¹⁴⁴. Tokia terminų kūrimo tvarka lietuvių terminologijoje buvo nustatyta jau anksčiau: kalbininkai kūrė gramatikos ir kalbotyros terminus, savo mokslų terminus kūrė tų mokslų specialistai. Kalbininkai jiems tik padėdavo.

Tokie yra tie teoriniai dalykai, kuriuos kėlė ir vienaip ar kitaip aiškino GK. Sprendžiant iš GK įdėtų bei atpasakotų iš kitų laikraščių ir žurnalų straipsnių, keliančių konkrečius terminologijos darbo klausimus, galima padaryti išvadą, kad daugiausia domėtasi teisės ir tikybos terminologijos dalykais. Nemažai dar rašyta dėl raštinių ir kt. valdžios įstaigų, karinių ir mokyklų (ypač matematikos) terminų. Per visus aštuonerius metus, kuriuos ėjo GK, nebuvo paskelbta nė vieno straipsnio, kuriame būtų rūpinamasi mokslo ar technikos terminologijos reikalais. Jokio atsiliepimo ar įvertinimo nebuvo įdėta ir apie vargais negalais išleistą stambiausią mokslinės terminologijos veikalą – J. Dagio redaguotą botanikos žodyną. Išimtį sudaro tik bendroji filosofijos terminologija, kurią svarstė pati GK leidėja Lietuvių kalbos draugija.

Tačiau drąsiai galima pasakyti, kad netgi teisės terminologija, labiausiai reikalinga buržuazinei valstybei, nebuvo kaip reikiant sutvarkyta¹⁴⁵. Tad ar galima tikėtis didesnio dėmesio terminologijai šakų, kurios buržuazinei valdžiai buvo mažiau reikalingos? Tad ar verta stebėtis, kad ilgą laiką neatsirado leidėjo ir parašytam botanikos žodynui¹⁴⁶ Buržuazijai stačiai nerūpėjo mokslo reikalai. Tai atsispindi ir Pr. Skardžiaus GK spausdintuose K. Griniaus minėto straipsnio komentaruose. Jis rašė: „Kitos tautos stengiasi savo dvasinius turtus kelti aikštėn, kad daugiau būtų galima jais pasinaudoti, o mes mojamė į juos atgalia ranka. Ar

¹⁴³ GK, 1939, p. 121.

¹⁴⁴ GK, 1936, p. 79.

¹⁴⁵ Plg. G. Zimanas, Keletas pasiūlymų teisininkams jų terminologijos reikalui. – GK, 1933, p. 35–38; P. Stravinskas, Teisinės terminologijos reikalui. – GK, 1938, p. 15 (atpasakota iš „Lietuvos aid“, 1937, Nr. 488); P. Jonikas, Apie teisės kalbą. – GK, 1939, p. 97–100.

¹⁴⁶ K. Grinius, Apie botanikos žodyną. Lietuvių žodynų nepasisekimas. – GK, 1936, p. 116–117 (atpasakota iš „Lietuvos žinių“, 1936, Nr. 173).

tai ne paradoksas? Nėra kas išleidžia specialių žodynų! Nėra todėl, kad iš tokių leidinių tuojau nematyti jokio pelno, ir todėl jų niekas neleidžia. Bet ar dėl biznieriškumo mes turime palaidoti savo tokias neįvertinamas brangenybes?“¹⁴⁷ Ši istorija neatsitiktinė. Tai matyti ir iš to paties Pr. Skardžiaus rašto: „Šia proga noriu pastebėti, kad panašių dalykų yra ir daugiau. Štai vienas gamtininkas man yra maždaug šiaip pasakęs: „Kam gi ruošti anatomijos ar zoologijos žodyną, kad nėra kas išleidžia“. Ir tai pasakė žmogus, kuris apie tai geriausiai visoje Lietuvoje nusimano!“¹⁴⁸ Nepatenkinamą terminologijos darbo būklę ir visišką nesirūpinimą kalbos dalykais tuo metu yra nurodę J. Balčikonis¹⁴⁹, J. Kruopas¹⁵⁰, J. Žiugžda¹⁵¹, A. Salys¹⁵², Pr. Skardžius¹⁵³ ir kiti. Be to, ir pati Lietuvių kalbos draugijos valdyba pareiškė, kad „terminologijos reikalai yra visai pakrikę“¹⁵⁴. Nebuvo nusistovėjusi kaip reikiant netgi mokyklos terminologija¹⁵⁵. Viename iš straipsnių tuo reikalu K. Miecevičius rašė: „pavartę paskutinio dešimtmečio vadovėlius, nerasime dviejų autorių, vartojančių tuos pačius terminus. Dar blogiau yra mokyklinėje praktikoje: kiek mokytojų – tiek vartosenų, nes skiriasi ne tik pasirinkti terminai, bet ir kirčiavimas“¹⁵⁶.

Per visą buržuazmetį tebuvo išleisti du rimtai parengti terminų žodynai – „Lietuviškas botanikos žodynas“ I d. (Kaunas, 1938) ir „Bendroji filosofijos terminija“ (Kaunas, 1938). Visai teisingai pirmisiais atkurto Tarybų valdžios mėnesiais GK buvo rašoma: „Iki šiol terminijos reikalas buvo tenkinamas tik tiek, kiek gyvenimas, reikšdamasis private atskirų asmenų iniciatyva, statė konkrečių reikalavimų terminologijos komisijoms, arba sekcijoms“¹⁵⁷.

Su dideliais užmojais darbą buvo pradėjusi Lietuvių kalbos draugijos Terminologijos sekcija. Apie šios sekcijos darbą gana sistemingai informuodavo GK. Iš tų informacijų, ypač kelerių pirmųjų sekcijos veiklos metų, galima susidaryti vaizdą, kad darbas virte virė. Tačiau tas entuziazmas gan greit išblėso, ir jau 1936 m. gale buvo pranešta, kad terminologijos sekcija svarstysianti tik tuos terminus, kurie reikalingi pačiai Lietuvių kalbos draugijai. Ši sekcija, sprendžiant iš pranešimų GK, yra apsvarsčiusi, be St. Šalkauskio parengtos „Bendrosios filosofijos terminijos“, dar dalį sporto (futbolo, krepšinio, čiuožimo), okulistikos ir teatro terminų. Žinoma, iš sekcijos, sudarytos iš žmonių, užimtų kitais darbais ir visuo-

¹⁴⁷ GK, 1936, p. 117.

¹⁴⁸ Ten pat.

¹⁴⁹ J. Balčikonis, Lietuvių kalbos mokslas ir mokytojai. – GK, 1935, p. 113.

¹⁵⁰ J. Kruopas, Kalbos ugdymas ir mūsų visuomenė. – GK, 1935, p. 98.

¹⁵¹ J. Žiugžda, Lietuvių kalba mokykloje ir visuomenėje. – GK, 1935, p. 163.

¹⁵² „Klausimų kraitelė“. – GK, 1938, p. 139; A. Salys, Kasdieninės kalbos ydos. – GK, 1939, p. 115–118.

¹⁵³ Žr. „Bendrosios filosofijos terminijos“ recenziją, įdėtą GK, 1938, p. 47.

¹⁵⁴ Bendrinės kalbos kultūra ir LKD. – GK, 1936, p. 1.

¹⁵⁵ J. Talmantas, Medžiaga rašomosios kalbos žodynui. – GK, 1933, p. 8; Pr. Mašiotas, Pr. Skardžius, Matematikos terminų reikalu. – GK, 1936, p. 156–157; J. Lazauskas, Dėl kai kurių matematikos terminų. – GK, 1937, p. 17–18; K. Miecevičius, Dar matematikos terminų reikalu. – GK, 1937, p. 18–19 ir kt.

¹⁵⁶ K. Miecevičius, Dar matematikos terminų reikalu. – GK, 1937, p. 18.

¹⁵⁷ St. Šaltautas, Naujojo terminijos išsivystymo reikalu. – GK, 1940, p.103.

meniškai laisvą laiką skiriančių šiam darbui, nedaug ko galima ir reikalauti¹⁵⁸, o kalbininkų, kurie būtų rūpinęsi vien tik terminologijos reikalais, buržuazijos laikais nebuvo nė vieno. Didžiausiu ir svarbiausiu buržuazinių laikų terminologijos darbu buvo pavadinta „Bendroji filosofijos terminija“¹⁵⁹. Tai buvo kartu ir didžiausias Lietuvių kalbos draugijos Terminologijos sekcijos laimėjimas. Gal dėl to taip Pr. Skardžius ir džiūgavo, pasirodžius šiam žodynėliui (Pr. Skardžius, beje, buvo kalbamos Terminologijos sekcijos pirmininkas): „autorius drauge su savo bendradarbiais gali tik džiaugtis gražų kultūros darbą atlikęs. Mes iš savo pusės teikiame tą didžiai vertingą ir naudingą dalyką visiems, kuriems rūpi padori ir taisyklinga lietuviška filosofijos ar šiaip kurios kitos mokslo šakos kalba, ypač jos terminai. Tuo nemaža savo reikalui galės pasinaudoti ir šiaip inteligentai“¹⁶⁰.

„Bendrąją filosofijos terminiją“ sudaro apie 1600 terminų. Būdingas šio žodynėlio, šiaip jau pavyzdinčiai parengto, bruožas yra tas, kad jame nė su žiburiu nerasi net įprasčiausių internacionalinių terminų. Štai keliolika pavyzdžių: *atoveikis*, *atveika* „реакция, противодействие“, *atsaja* „абстракция“, *atveikus* „реактивный“, *atžanga* „регресс“, *aumuo* „интеллект, рассудок“, *aumeniškas*, *aumeninis* „интеллектуальный“, *dirgsnis* „нерв“, *lygmuo* „эквивалент“, *lytis* „форма, пол“, *medžiaga* „материя, вещество“, *omė* „инстинкт“, *pilnatis* „пленум, полное собрание“, *raida* „развитие, эволюция“, *raidus* „эволютивный“, *santalka* „коллектив“, *siekiamas* „финальный“, *sumanymas* „проект, замысел“, *susivokimas* „ориентация“, *tarpsnis* „фаза“, *tautinis*, *tautiškias* „народный, национальный“, *vyksmas* „процесс“ ir kt. Autoriaus paaiškinimas, kad, „teikiant lietuviškus terminus, anaipol nenorėta daryti įtaigos, kad šalia jų jokių atveju neturėtų būti vartojami svetimos kilmės terminai“¹⁶¹, ne ką tepaaiškina. Šis žodynėlis, kuris yra Lietuvių kalbos draugijos Terminologijos sekcijos, į kurią įėjo ir visi vadovaujantieji GK kalbininkai, kūdikis, aiškiai patvirtina, kad purizmas išliko gyvas per visus buržuazijos laikus. Juk apie pažiūras iš esmės galima spręsti ne iš kalbų, bet iš darbų. O, kita vertus, ir pačioje GK ne kartą nuskambėdavo aiškios puristinės gaidelės.

Iš to, kas pasakyta, akivaizdu, kad lietuviškoji terminologija buržuazijos laikais nebuvo kaip reikiant tvarkoma. Be abejo, tai nereiškia, kad terminai nebuvo iš viso kuriami. Daugelis mokslininkų savo darbuose vartodavo savo pačių pasidarytus terminus. Taip buvo kuriama ir įtvirtinama daugelio mokslų terminologija. Didelį terminų kūrimo darbą atliko buržuazinėje Lietuvoje dirbusieji mokslininkai P. Avižonis, P. Brazdžiūnas, J. Dagys, J. Dalinkevičius, T. Ivanuskas, M. Jankauskas, Vl. Lašas, J. Matulis, V. Ruokis, P. Slavėnas, P. Snarskis, Z. Žemaitis ir kt. Jų mokslo veikalai yra neblogas šaltinis atskirų mokslo

¹⁵⁸ Be to, rimtam terminologijos darbui kliudė ir labai užsitęsusi bei žymesnių to meto kalbininkų (Pr. Skardžiaus, A. Salio ir kt.) primygtinai kelta rašybos reformos problema. Šiuo klausimu buvo audrinama ir visuomenė. Galų gale ir šis „darbas“ baigėsi be jokių rezultatų. Bene apibendrinami visą savo rašybos tvarkymo darbą, GK redaktoriai 1940 m. persispausdino J. Otrembskio straipsnį „Visuomenės santykiai su kalbininku“, kuriame autorius skeptiškai žiūri iš viso į rašybos reformų klausimą.

¹⁵⁹ Kuriami teatro terminai. – GK, 1939, p. 88.

¹⁶⁰ Pr. Skardžius, St. Šalkauskis, Bendroji filosofijos terminija. (Recenzija), GK, 1938, p. 48.

¹⁶¹ Bendroji filosofijos terminija, K., 1938, p. 51.

šakų terminologijai. Tuo tarpu terminologijos tvarkymo ir terminų žodynų leidimo darbas iš esmės pasiliko jau tarybiniams laikams. Pagaliau ir tie nėgausūs terminologijos darbai, kurie buvo atlikti buržuazmečiu, yra su stambiomis ydomis. Tiek Terminologijos komisijos, tiek ir Lietuvių kalbos draugijos veikla buvo persisunkusi puristinių nuotaikų. Nebuvo buržuaziniiais laikais parengta ir kvalifikuotų terminologų.

Taigi, kad ir ilga lietuvių terminologijos istorija, kad ir nuo seno kuriami lietuviški terminai, iki tarybinių laikų šis darbas buvo atliekamas daugiausia atskirų asmenų.

Vilniaus Valstybinis V. Kapsuko v.
universitetas
Lietuvių kalbos katedra

Įteikta
1966 m. rugsėjo mėn.

ОБЗОР СОЗДАНИЯ ЛИТОВСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ (до 1940 г.)

Ст. КЕЙНИС

Резюме

Литовская терминология начала развиваться до издания первых литовских печатных книг, о чем свидетельствуют правовые термины литовского происхождения в документах Великого княжества Литовского и недавно найденный литовский текст начала XVI в.

Значительно большее развитие терминология получила с началом издания литовских книг (1547). Уже в „Катехизисе“ М. Мажвидаса имеется, кроме костельных, ряд терминов из различных областей человеческого знания (напр., языковедческих). Еще большее значение имеют труды М. Даукши, К. Сирвидаса и других деятелей литовской культуры XVI—XVII веков.

Следующий этап в развитии литовской терминологии начинается в начале XIX века и связан с деятельностью ученых жемайтского происхождения, уделявших большое внимание пропаганде научных знаний (С. Даукантас, Л. Ивинскис и др.). В это время Ю. Пабрежой создаются и первые литовские терминологические словари. Но репрессии царских властей, последовавшие после восстаний 1831 и 1863 годов, еще на некоторое время остановили дальнейшее развитие литовской терминологии.

Новый размах терминологическая работа получила с развитием пролетарского движения. В нелегальной коммунистической печати, в литовских изданиях, издававшихся в СССР до восстановления Советской власти в Литве, в переводах трудов классиков марксизма-ленинизма и работах вождей литовского пролетариата и видных деятелей Коммунистической партии Литвы В. Мицкявичюса-Капсукаса, З. Алексы-Ангаретиса и др. развивалась литовская общественно-политическая и научная терминология марксизма-ленинизма.

Почти одновременно возникает и буржуазное национально-освободительное движение. В изданиях этого направления („Aušra“ и др.) ярко проявился пуризм. Это наложило свою печать и на терминологическую работу. Пуризм преследовал также деятельность созданной в буржуазное время

Терминологической комиссии (1921 – 1926 г.г.), которая, после резкой критики пуристического терминотворчества Й. Яблонским и др., была распущена. Позднее в терминологическую работу включился коллектив языковедов при журнале „Gimtoji kalba“ („Родной язык“, 1933 – 1941 г.г.). Как крупнейшие литовские языковеды К. Буга и Й. Яблонскис, так и сотрудники „Gimtoji kalba“ внесли определенный вклад в создание теоретических основ терминологической работы. Особенно велики в этом заслуги Й. Яблонскиса.

Практически до восстановления Советской власти в Литве организованной работы по созданию и упорядочению литовской терминологии не было, ибо некоторое время работавшие Терминологическая комиссия и секция терминологии Общества литовского языка не стали координационными центрами и, кроме того, в их работе проявлялись пуристические тенденции. Литовская терминология создавалась отдельными лицами для собственных нужд, и в этом нужно отдать должное целому ряду литовских прогрессивных интеллигентов, работавших до 1940 г. в Литве и в СССР. Зато буржуазные власти проявили полное безучастие к созданию и упорядочению литовской терминологии.